

**Донецький національний університет
імені Василя Стуса
Факультет історії та міжнародних відносин**

ІСТОРІЯ ДОНЕЧЧИНИ: (ПЕРЕ)ОСМИСЛЕННЯ

**Збірник матеріалів
II Всеукраїнської науково-практичної
конференції
м. Вінниця, 30 жовтня 2025 р.**

**Вінниця
2025**

УДК 94(477.62)(063)

I-907

Рекомендовано до друку

*Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 2 від 31 жовтня 2025 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Литвиненко Роман, д-р іст. наук, проф., проф. кафедри історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Мартинчук Інна, канд. іст. наук, доц. кафедри історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Мелекесцев Кирило, канд. іст. наук, ст. викл. кафедри історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Отземко Олена, канд. іст. наук, доц. кафедри історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Пятницькова Ірина, канд. іст. наук, доц. кафедри історії та археології
Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Теміров Юрій, канд. іст. наук, доц., доц. кафедри міжнародних відносин і
зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса;

Темірова Надія, д-р іст. наук, проф., в. о. завідувача кафедри історії та
археології Донецького національного університету імені Василя Стуса.

I-907 Історія Донеччини: (пере)осмислення: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 30 жовтня 2025 р.) / за ред. Н. Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. 66 с.

УДК 94(477.62)(063)

© Колектив авторів, 2025

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2025

ЗМІСТ

Освоєння та промисловий старт Донеччини

<i>Кіпень Володимир.</i> Філософські рефлексії (пере)осмислення історії	5
<i>Литвиненко Роман.</i> Східне Надазов'я XVIII–XIX ст.: підзабута українська історія.....	7
<i>Гайдук Сергій.</i> Документи державного архіву Запорізької області з історії заселення території Донеччини.....	9
<i>Шандра Ірина.</i> Поліетнічність як фактор промислового виробництва (кінець XIX – початок XX ст.)	11
<i>Полідович Юрій.</i> Меноніти на Донеччині	13
<i>Медведєв Анатолій.</i> Діячка українського жіночого руху – княжна Катерина Іванівна Кудашева	15
<i>Купченко-Гринчук Олексій.</i> До питання дослідження етнічних меншин Надазов'я: матеріали зі спадщини подружжя А. І. Білецького та Т. М. Чернишової	17
<i>Пятницькова Ірина.</i> Стара Юзівка в пам'ятках архітектури.....	19
<i>Темірова Надія.</i> Подільська інтелігенція на Донеччині на зламі XIX–XX ст.....	22

Донецький регіон

в умовах радянського тоталітаризму

<i>Ковальова Наталія.</i> Соціал-демократичні організації Донеччини і селяни на початку XX ст.: перепрочитання радянських джерел	24
<i>Отземко Олена.</i> Жіноча історія революції: Ганна Марченко	26
<i>Бривко Микола.</i> Жертви великого терору у Биківнянському лісі – Луганський вимір	28
<i>Лук'янець Катерина.</i> Листування інженера Джеррі Бермана як джерело вивчення Голодомору на Луганщині.....	30
<i>Лаврут Ольга.</i> Викладачі вищої школи Донеччини 1920–1930-х рр. у коліщатах радянської дійсності	33
<i>Зубко Ольга.</i> Чехословацький період життя бахмутчанина Антона Івановича Гончаренка (1891–1940) (від Пласту до Спілки українських лікарів Чехословаччини).....	36
<i>Литвиненко-Анпілова Людмила.</i> Кількісний склад націоналістичного підпілля Донеччини (1941–1943).....	38

Романько Валерій. Нескоренність духу Василя Стуса у боротьбі проти тоталітаризму (за спогадами близьких та знайомих).....41

Донеччина перед викликами ХХІ століття

<i>Мелекєсцев Кирило.</i> Доля двох садиб Бантишів як уроки з історії Донеччини заради її майбутнього	44
<i>Мартинчук Інна.</i> Пластунські станиці Донецької округи: сучасні виклики і здобутки	46
<i>Романцов Володимир, Романцова Наталя.</i> Загадкові обставини полону 501-го окремого батальйону морської піхоти у період оборони Маріуполя: оцінки дослідників	49
<i>Докашенко Галина.</i> Донеччина: люди, духовність, природа (до концепції другого видання навчального посібника).....	52
<i>Романько Олексій.</i> Краєзнавці Донеччини пишуть історію сіл та міст рідного краю	54
<i>Салагуб Людмила.</i> Донбас: із чим зустрілася освіта у 2022 році? (авторська версія історико-методологічних змін у викладанні)	56
<i>Тодоров Ігор.</i> Кенселінг радянської та імперської топонімії Донеччини....	59
<i>Сердюченко Юлія.</i> Мова побуту як чинник українськомовної Донеччини.....	61
<i>Єрьомін Микола.</i> International image of Donetsk metro as a lingering problem for researchers and an opportunity for post-truth distortions in russo-ukrainian war.....	63

ОСВОЄННЯ ТА ПРОМИСЛОВИЙ СТАРТ ДОНЕЧЧИНИ

Кіпень Володимир

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ (ПЕРЕ)ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРІЇ

An analysis of the philosophical and methodological foundations of understanding history is made. Philosophical reflections of historical time are described. The heterogeneity and anisotropy of historical development are emphasized. The importance of historical policy for sovereignty over the past and future of Ukraine and the Donetsk region is asserted.

Keywords: alternative visions of history, progressivism, finalism, cyclicity in history, unevenness and anisotropy in the history of Ukraine and the Donetsk region.

Історія не знає умовного способу. Думка відома, популярна, що стала крилатим виразом. Вона має сенс, проте зовсім не абсолютний. У ній виведена на рівень безумовної істини безальтернативність реального історичного процесу. Такий об'єктивістський підхід фіксує втілену історичну реальність. У філософських термінах це онтологічний рівень історії. Історична реальність тут дійсно одна, єдина і другого варіанта(-ів) не має. Хіба що у творах літературних, фентезійного типу, де описуються альтернативні варіанти історичного розвитку.

Інша справа з описом і осмисленням історії. Це рівень іншої частини філософського знання – гносеології. Альтернативність бачень людської історії тут дуже висока, часто з протилежних методологічних позицій. У популярних до XIX ст. ідеалістичних трактуваннях історія бачилась як розгортання чи втілення ідеї, духу (від Платона до Гегеля). У другій половині XIX ст. Маркс розробляє матеріалістичне розуміння історії як послідовну зміну суспільно-історичних формацій через розвиток матеріального способу виробництва. Формаційний підхід за виявлення його певної схематичності та ідеологічної заангажованості було піддано критиці у XX ст. Більш популярним стає цивілізаційний підхід у трактуванні історії.

Множинність бачень історичного процесу проходить також через фундаментальні підстави його осмислення, як-от раціоналізм та ірраціоналізм історичних процесів, об'єктивність чи суб'єктивність, детермінізм чи індетермінізм, лінійність чи багатовекторність історичних змін. Праісторичне знання (від Геродота до Таціта) подавало історію як волю богів та діяння героїв. Широко розповсюджене до XX ст. раціоналістично-детерміністське розуміння історії описувало історичний процес як реалізацію об'єктивних законів історії, наявних поза залежністю від людської діяльності. Їх осмислення, пізнання (чи вони духовної, чи матеріальної природи) та слідування їм подавалось як головна заповідь «правильного» розвитку суспільства та перебігу історії.

Така сама суперечлива ситуація в оцінках якісних характеристик історичного часу. Вони стосуються філософських осмислень вектору руху людської історії. У філософії історії вони відомі як прогресизм, фіналізм та циклізм.

Прогресизм сформований в епоху Просвітництва. Це впевненість у невпинності історичного поступу, цивілізаційного зростання, які бачаться як об'єктивний процес руху людства до досконалості: досягнення стану справедливості, перемоги добра та істини. Нині таке бачення історії відкидається, критики ідеї прогресизму справедливо твердять, що ця модель страждає від нечутливості до матеріалу. Допускається емпірично неперевірена ідея єдиних темпів історичного руху для всіх територій і всіх історичних періодів. Насправді розвиток народів нерівномірний. Історія водночас є і становленням, і консервацією розвитку.

Фіналізм – «кінець історії» – існує у двох варіантах: песимістичному та оптимістичному. Завершення історичного руху бачиться або в ідеальному чи реально досягнутому стані зі знаком «мінус» – повна деградація, кінець світу, або зі знаком «плюс» – ідеальна держава (Платон), гармонійне суспільство (Фур'є), ліберальна демократія (Фукуяма). Філософська рефлексія цієї позиції має обґрунтовані контраргументи. Сенс історії не в її завершенні, а у подовженні. Та й концептуально неопрацьованим є стан «кінця» як межі лінії розвитку.

Циклізм – осмислення історії як почергової зміни висхідних та низхідних періодів. Схеми потоків історичних змін описуються через поняття «культурні кола», «історичні культури», «локальні цивілізації», «культурні суперсистеми», «конфігурації культурного зросту», «циркуляція еліт». Така філософська рефлексія історії стоїть на утверджених у синергетиці принципах неоднорідності та анізотропності історичного простору-часу. Неоднорідність – нерівноцінність точок простору, диференційованість територій та політичних ареалів, виникнення відмінностей в існуванні між державами та всередині держав. Анізотропія – відмінність властивостей середовища у різних напрямках. Анізотропність – нерівномірність спрямованих рухів, існування незворотних (у часі) явищ, процесів. Також наявність пріоритетних систем відліку, векторів часу.

Варто зазначити, що насправді історія чергує еволюцію та реставрацію, історизм та циклізм. Глибокий циклізм базується на знанні, що у низці історичних форм щось зберігається, щось відсікається. Таке чергування та певний циклізм наочно демонструє як історія України, так і історія Донеччини.

Врахування розглянутих філософських засад в описі та трактуванні їх історичного буття важливе нині через специфіку нашого історичного моменту. Україна, як і Донеччина, знаходяться в точці біфуркації, коли вказана нерівномірність і анізотропність нашого просторово-часового буття проявляє множинність альтернатив, а реалізованість практично кожної з цієї множини залежить, зокрема, і від історичної політики. Тим паче, що агресор зробив політику маніпуляцій з

нашою історією засобом втілення катастрофічного фіналістського сценарію для України і Донеччини. Щоб забезпечити наш суверенітет над власним майбутнім, маємо відстояти суверенітет над нашим минулим.

Литвиненко Роман

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СХІДНЕ НАДАЗОВ'Я XVIII–XIX СТОЛІТЬ: ПІДЗАБУТА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІЯ

The report is devoted to the historiography of the study of the North-Eastern Azov region in the 18th–19th centuries. It is noted that Ukrainian historians have little interest in this eastern Ukrainian frontier, unlike the russians, due to the fact that from 1746 it was within the administrative borders of the Don Army Land, and then the russian Federation.

Keywords: Northeastern Azov Region, Don Region, Ukrainian settlement, Eastern Ukrainian frontier, Ukrainian historiography.

Так сталося, що різні періоди історії Східного Надазов'я (східніше Кальміусу), безпосередньо пов'язані з минулим українського народу, в українській історіографії досліджено доволі нерівнозначно. Як не дивно, але дещо краще висвітлено початковий період появи української людності на цих теренах у XVI – першій половині XVIII ст. Ця історіографічна традиція, закладена Д. Яворницьким у XIX ст., певною мірою, хоча й у послабленому через ідеологічні обмеження вигляді, збереглась у радянській українській історіографії XX ст. та продовжилась в українській історичній науці часів незалежності, в чому легко переконатись, ознайомившись як із наявними дослідженнями та узагальненнями на вказану тему, так і з відповідними історіографічними нарисами (Брехуненко 1998; Пирко 1988; Пирко 1991; 1998; 2003; 2004; Стешенко 2007; Чухліб 2014; Кульчицький, Якубова, 2015; Якубова 2014; та ін.). Переважна більшість праць, у яких йдеться про українську присутність у Північному Приазов'ї та сусідній Донщині, висвітлюють активність українського (запорозького) козацтва в означених регіонах протягом XVI–XVII ст., насамперед його відносини з донським козацтвом, протидією туркам і татарам, промислову діяльність на Азовському узбережжі та річках Азовського басейну, а також територіальним спорам між донцями й запорожцями (Брехуненко 1998; Грибовський 2010; Пирко 2001; 2004; Полторак 2008; 2008а; та ін.). Із визначенням царською владою офіційного кордону між землями донських і запорозьких козаків у 1746 р. надазовські терени східніше р. Кальміус опинились у складі Донських земель і згодом більшою частиною перебували спочатку у складі Міуського розшукового начальства Землі

війська Донського – ЗВД (від 1802 р.), потім Міуського округу ЗВД (від 1835 р.) і Таганрозького округу Облaсті Війська Донського – ОВД (від 1888 р.), а частково також Ростовського повіту Катеринославської губернії (1802–1888). З огляду ж на те, що майже вся колишня ОВД (за винятком західної половини Таганрозького та незначної ділянки Донецького округів) після утворення СРСР увійшла до складу Російської СФРР, всі ці східні терени проживання українського етносу майже повністю випали з фокусу наукових інтересів українських істориків, як радянських, так і часів незалежності, а водночас були приватизовані російськими істориками (Литвиненко 2022, с. 23; 2024, с. 13). Але ж саме XVIII ст. та початок XIX ст. були періодом реального залюднення Нижньої Донщини (включно з Дінцем) і Північного Приазов'я, появи тут перших стаціонарних поселень, адже попередні XVI ст. і навіть XVII ст. характеризувалися здебільшого господарським освоєнням цього регіону, де постійного населення просто не було, а існували сезонні хутори, в яких мешкали промисловики. Причому в колонізаційних процесах Східного Надазов'я українське населення не те, щоб не поступалося великоросійській людності, а й виразно переважало її. По суті своїй, Кальміїсько-Міусько-Тузлівське межиріччя з прилеглими регіонами протягом XVIII ст. – перших десятиліть XX ст. були областю повного домінування українського етносу, частка якого на різних відтинках цього періоду коливалась від майже 100 % до 60–70 % (Миртов 1930; Игнатович 1937; Кабузан; 2006; Перетятко 2018).

Проте, як не парадоксально це виглядає, саме окреслений період, а надто пізніші часи, опинились поза об'єктом інтересів українських істориків, натомість активно студіювались російськими, зокрема й на рівні регіональних наукових шкіл, насамперед донської або ростовської. Водночас саме російськими науковцями різних часів написані ключові праці, присвячені українському населенню Донщини та суміжного Надазов'я розглядуваного періоду (Миртов 1930; Игнатович 1937; Лунин 1949; Аваков 2013; 2014; Перетятко 2018; Ревин 2005; та ін.). Зламати цю прикру ситуацію вже навряд чи можливо, тим паче, що для цього бракує одного з ключових об'єктивних чинників – доступу до джерел, зосереджених переважно в російських центральних і обласних архівах, насамперед ростовському. Втім зменшити існуючий дисбаланс можна і навіть треба, щоб активно експлуатована в українському публічному просторі теза про поширеність українських етнічних теренів на Донщину підкріплювалась реальними історичними дослідженнями, а не лише посиланнями на етнолінгвістичні мапи перших десятиріч XX ст. Водночас варто переходити від узагальнюючих і зазвичай компілятивних опусів (їх протягом останнього воєнного десятиріччя з'явилося чимало) до реальних досліджень маловідомих аспектів історії східноукраїнського фронтиру. Це можуть бути як тематичні розвідки, присвячені певним історич-

ним процесам і подіям, так і повноцінно документовані літописи населених пунктів з бажаним включенням до них нехтуваних раніше етноісторичних та етнодемографічних даних, що виступатимуть тими фактологічними цеглинами, з яких складається історія українського заселення і освоєння Східного Надазов'я з прилеглою Донщиною.

Гайдук Сергій

Національна спілка краєзнавців України

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ З ІСТОРІЇ ЗАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ

In the State Archive of the Zaporizhzhia Region, documents on the history of the settlement of the Donetsk territory in the 1840s are preserved – revision lists of settlers. Considering the low informativeness of the scientific reference apparatus of the archive and the unsystematic acquisition of documents, the issue of processing settlers' lists was relevant. The conducted research made it possible to systematize the documents, to identify the main forms of settlers' lists.

Keywords: Donetsk region, archive, settlement, revision lists.

До 1874 р. територія сучасної Донеччини, що на північ від річок Берестова, Осикова й Вовча та на захід від річки Кальміус, була у складі Олександрівського повіту Катеринославської губернії. У 40-х рр. ХІХ ст. тут, на пустопорожніх казенних землях, було засновано 41 казенне поселення (Гайдук Сергій, Донецький історичний часопис. 2024, № 2(2), с. 19–39). Питанням розміщення переселенців займалося Олександрівське повітове казначейство. У Державному архіві Запорізької області у фонді 12 опису 2 «Олександрівське повітове казначейство, м. Олександрівськ Олександрівського повіту Катеринославської губернії» відклалися документи з історії цього заселення – ревізькі списки переселенців, які являли собою подвірний (посімейний) опис поселенців. Зважаючи на низьку інформативність науково-довідкового апарату за цим фондом, несистематичне комплектування документів актуальним є питання опрацювання списків переселенців.

Єдиного формуляру списків переселенців не було, можна виділити чотири основні форми.

Перша. Списки перших переселенців за 23 поселеннями, заснованими у 1841–1844 рр. У заголовку списку переселенців вказано населений пункт Олександрівського повіту який було засновано (за деякими є приписка «вновь образованное»). Далі міститься таблиця з восьми стовпчиків. У першому стовпчику вказано, звідки прибули поселенці – губернія, повіт, волость, населений пункт (іноді –

сільське товариство, товариство однодворців). У другому – порядковий номер сім'ї у списку. У третьому – порядковий номер сім'ї згідно з восьмою ревізією 1835 р. У четвертому – переписано членів сім'ї й зазначено ступінь родинних стосунків. У п'ятому-шостому – вік кожного члена сім'ї. У сьомому – стан поселенців (козаки, селяни, однодворці). У восьмому – рік прибуття поселенців.

Друга. Списки перших переселенців за 4 поселеннями, заснованим у 1844 р., й 1 поселенням, заснованим у 1847 р. У заголовку списку вказано губернію, з якої прибули поселенці, населений пункт Олександрівського повіту й рік прибуття. Далі міститься таблиця з 5 стовпчиків. У першому стовпчику вказано порядковий номер сім'ї у списку. У другому – порядковий номер сім'ї згідно з восьмою ревізією 1835 р. У третьому – заголовок з відомостями, звідки прибули поселенці, та їхній стан, а далі переписано членів сім'ї й зазначено ступінь родинних стосунків. У четвертому-п'ятому – вік кожного члена сім'ї.

Третя. Списки перших переселенців за 1 поселенням, заснованим у 1844 р., й 2 поселеннями, заснованими у 1848 р. Також списки переселенців, які прибули після 1846 р. до вже заснованих поселень. У заголовку списку вказано населений пункт Олександрівського повіту. Далі міститься таблиця – така, як і у другій формі.

Четверта. Серед поселенців були люди, які вже перебували на заселюваних землях як орендарі або були самовільними переселенцями. За ними склалися окремі списки переселенців. У заголовку списку вказано губернію, у якій була зареєстрована сім'я згідно з восьмою ревізією 1835 р. Далі міститься таблиця з 10 стовпчиків. У першому стовпчику вказано порядковий номер сім'ї у списку. У другому – порядковий номер сім'ї згідно з восьмою ревізією 1835 р. У третьому – вказано місце попереднього приживання й стан поселенців (козаки, селяни, військові обивателі, військові поселенці). У четвертому – заголовок про стан і повіт попереднього проживання поселенців, далі переписано членів сім'ї й зазначено ступінь родинних стосунків. У п'ятому-шостому – вік кожного члена сім'ї. У сьомому-дев'ятому – відомості з недоїмки за податками. У десятому – запропоновано місце для поселення (реєстрації).

Відомості про склад сім'ї, вік її членів у всіх формах списків вказувалися за даними восьмої ревізії податного населення, тобто станом на 1835 р. До моменту поселення на новому місці у записаній сім'ї могли бути зміни – люди помирили, народжувалися, чоловіків забирали у рекрути, жінки виходили заміж та ін.

Списки переселенців підшиті у різних справах фонду 12 опису 2 без будь-якої системи.

Документи оцифровано і вони є у відкритому доступі в інтернеті на сайті <https://www.familysearch.org/uk/> у колекції «Україна, Запоріжжя, переписи платників податків (ревізійні списки), 1811–1858 рр.».

Отже, у Державному архіві Запорізької області зберігається значний масив документальних матеріалів, які відкривають можливість глибше дослідити питання історії заселення території Донеччини у 40-х рр. ХІХ ст., а також надають допомогу у генеалогічних дослідженнях.

Шандра Ірина

*Харківська державна академія культури,
Вища школа економіки у Варшаві*

ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Polyethnicity was a determining factor in the economic development of Ukrainian lands in the late 19th and early 20th centuries. Foreign capital, foreign shareholders, foreign engineers – all this diversity of nations added energy to the development of new industries. A typical example of such multi-ethnicity in eastern Ukraine is the Luhansk Locomotive Factory. The author involved archival materials to characterize the plant during the First World War, because most of the management of the enterprise were subjects of warring countries.

Keywords: Luhansk Locomotive Factory, Gustav Hartmann, ethnic composition.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. поліетнічність виступає одним з головних факторів промислового розвитку українських земель. Перше, що спадає на думку, – це наявність тут іноземних капіталів, яка у важкій промисловості була не просто значною, а вирішальною (понад 70 %). «Немає, здається, європейської нації, яка не мала б тут своїх представників», – відзначали сучасники.

Інтерес також становить етнічна приналежність учасників промислового виробництва: акціонери, керівний склад, інженери, кваліфіковані й некваліфіковані робітники. Типовим прикладом розмаїття народів у промисловому виробництві виступає паровозобудівний завод Гартмана, який, здається, увібрав у себе представників усіх європейських націй.

Паровозобудівний завод у м. Луганську належав Товариству машинобудівних заводів Гартмана. Засновником товариства був власник машинобудівних заводів у Хемніце (Німеччина) – німецький підданий Густав Гартман. Статут товариства було затверджено у травні 1896 р. з основним капіталом 4 млн руб. Німецькі акціонери на чолі з Дрезденським банком володіли 50 % основного капіталу, головою правління був сам Г. Гартман. На 1914 р. основний капітал товариства становив 9 млн руб., у т. ч. 3 млн руб. – французький капітал, 3 млн руб. – німецький.

Наприкінці 1896 р. було розпочато зведення підприємства під керівництвом управителя заводами Гартмана в Німеччині шотландського інженера Я. Андер-

сона. За 1896–1897 рр. витрати на будівельні роботи склали 1,5 млн руб. (у т. ч. 600 тис. руб. – на закупівлю обладнання в Німеччині). Упродовж 1897–1900 рр. було введено в експлуатацію всі основні виробничі потужності підприємства.

За перший виробничий 1900–1901 рік було випущено 120 паровозів. У 1905 р. Луганський паровозобудівний завод уже обігнав за продуктивністю два інші паровозобудівні заводи імперії, випустивши за рік 245 паровозів. Наступного року завод Гартмана випустив свій ювілейний тисячний паровоз.

На 1912 р. на заводі працювало 3 588 робітників, у т. ч. в паровозному відділі – 489; у 1914 р. загальна кількість працівників становила понад 4,3 тис.

У 1904 р. на посаду директора заводу було запрошено досвідченого польського інженера-технолога К. Хржановського (1904–1918); посаду головного інженера обіймав чех за національністю й австрійський підданий А. Деллер. Річна винагорода директора заводу складала 18 тис. руб., головного інженера – 7–20 тис. руб., головного механіка паровозного відділу – 20 тис. руб.; щорічна виплата майстрів-іноземців (німецькі та австрійські піддані, переважно поляки й чехи, а також англійці й шведи) становила 125–200 руб., керівники цехів слов'яни (російські піддані) отримували приблизно 90 руб.; середня зарплатня робітників становила залежно від кваліфікації від 30 до 125 руб. на місяць.

У роки Першої світової війни підприємство відчувало значні виробничі труднощі. Заплановане на 1914 р. планове переобладнання мартенівського відділу не відбулося, оскільки засновником підприємства був німець і вищий технічний персонал складала іноземці. Піддані ворогуючих країн були вислані з заводу. Незважаючи на багаторічну результативну роботу, наприкінці 1914 р. з луганського заводу до Саратова було вислано головного інженера А. Деллера та трьох майстрів. Архівні матеріали свідчать, що з ними було дозволено вести технічну виробничу переписку, але тільки за посередництва московської військово-цензурної комісії.

Відповідно до закону від 2 лютого 1915 р. упродовж двох місяців з промислових підприємств треба було звільнити всіх робітників і службовців – підданих ворогуючих країн. До цієї категорії потрапили ще 17 кваліфікованих спеціалістів заводу. Правління товариства звернулося з проханням залишити на виробництві осіб слов'янського походження; таке клопотання було відхилено. До того ж фінансова санкція з паровозобудівного заводу Гартмана стягувався у подвійному розмірі, стягувалися промисловий податок, податок з капіталу й відсотковий збір з прибутку.

Війна створила нездоланні перепони для підтримки безперервного циклу виробництва. Перебої з поставками палива й сировини, комплектуючих і допоміжних матеріалів, залучення некваліфікованих робітників – усе це стрімко знижувало рівень і якість виробництва. У січні 1918 р. підприємство було націоналізовано.

Більшість кваліфікованих працівників відмовилися працювати з новим керівництвом. Із попередніх адміністраторів на заводі залишилися головний інженер Деллер, керівник прокатного цеху Зільберберг, керівник трубопрокатного цеху Вутке, керівник служби постачання Граве. Перша світова війна та утвердження більшовизму суттєво позначилися на етнічному складнику підприємства з усіма подальшими наслідками.

Полідович Юрій

Національний музей історії України

МЕНОНІТИ НА ДОНЕЧЧИНІ

The paper considers a questions of the geographic prevalence and history of the Mennonites, which lived on the territory of the modern Donetsk region. The foundations of the economic and religion life of the colonists is determined.

The conclusion is made about the important role of Mennonites in the development of the natural resources of the region. This was manifested in the cultivation of steppe forests, the introduction of progressive methods of grain farming, the development of agricultural machinery, and the deepening of commodity market production.

The work can be used as an integral part in the study of the history of the Donetsk region.

Keywords: Mennonites, colonists, historiography, geographic prevalence, Donetsk region.

Меноніти – послідовники однієї із протестантських церков, що виникла у 1530-х рр. в Нідерландах під впливом протестантського руху анабаптистів. Нову церкву очолив священник Менно Сімонс, за ім'ям якого вона й отримала свою назву. До основ віровчення належать такі: загальне священство, свідоме хрещення за вірою, відмова від військової служби і присяги тощо. Принципи, які вони сповідували, поставили менонітів у ситуацію самоізоляції від суспільства, і особливо від держави, що в подальшій історії общини не раз ставало причиною їх вигнання та міграції.

Посилення в Нідерландах репресій проти єретиків у 1540–1550-х рр. змусило більшість менонітів емігрувати до Північної Німеччини, Пруссії та Польщі.

На території степової України меноніти разом з іншими німецькими поселенцями – євангелістами та католиками – з'явилися після Маніфесту 1763 р. російської імператриці Єкатерини II, згідно з яким іноземним колоністам різних віросповідань було гарантовано соціально-економічні привілеї. Також було встановлено правила про порядок наділу переселенців землею: на кожному сім'ю відводилося 30 дес. родючої землі (в деяких південних регіонах – до 65 дес.). Колоністам надавалося право на громадське самоврядування, їх звільняли від військової повинності, впроваджували чималі податкові пільги тощо.

Першою великою групою колоністів в українських степах були меноніти з районів поблизу м. Данцига (нині – Гданськ, Польща). Ними було засновано кілька колоній на о. Хортиця та поблизу нього. Населення колоній доволі швидко виросло, і вже у 1803 р. частина менонітів поселилася біля річки Молочної у Північному Надазов'ї.

За 30 років (1835) меноніти з Молочанського округу переселилися в межі Маріупольського повіту Катеринославської губ. Тут у 1852 р. було створено особливий Маріупольський менонітський округ у складі 5 колоній.

Наприкінці ХІХ ст. утворилося дві групи менонітських колоній у центральній частині Донеччини. У 1875–1888 рр. виникло 10 колоній у верхів'ях р. Вовча (нині це територія Покровського р-ну), центральною з них вважалася колонія Мемрик. Трохи згодом ще 9 менонітських колоній було утворено у верхів'ях р. Кривий Торець (нині територія Бахмутського і Краматорського р-нів). Їх центром стала колонія Нью-Йорк, заснована поблизу залізничної лінії Ясинувата–Харків. Завдяки цьому в колонії ще у 1893–1894 рр. виникли промислові підприємства – заводи С. Д. Імбердіса, Я. Нібура, Я. Г. Унгера та 2 парові млини П. П. Діка і П. Г. Унгера.

Кілька окремих менонітських колоній було засновано в північній частині Донеччини в межах нинішнього Краматорського р-ну.

Система господарювання менонітів на півдні України була налагоджена шляхом багаторічних експериментів і являла собою поєднання різних землеробських традицій та інновацій.

У 1850-х рр. найприбутковішою галуззю економіки в менонітських колоніях було хліборобство, господарства на той час остаточно набули ринкового характеру. З часом, у другій половині ХІХ ст., деякі менонітські колонії трансформувалися із землеробських поселень в аграрно-індустріальні селища (найперше – Нью-Йорк і Лісівка). Внесок менонітів у розвиток сільськогосподарського машинобудування півдня України був особливо помітним.

Проте сприятливі умови існування німецьких колоній у межах Російської імперії не були сталими. Першим серйозним наступом на їхні права стало підписання імператором Олександром ІІ Маніфесту 1 січня 1874 р. про введення в Росії загальної військової повинності. Колоністи негативно сприйняли це нововведення, що призвело до посилення еміграційного руху. Зокрема, меноніти Маріупольського округу продали всі свої землі і повністю виїхали до США.

Та як би не було, на 1914 р. менонітська етноконфесійна спільнота півдня України була однією з найбільш чисельних у Російській імперії. Це свідчить про успішну адаптацію менонітів у регіоні. Та вже у роки Першої світової війни був прийнятий комплекс законів і положень, спрямованих проти німецького населення Російської імперії.

Подальші зміни відбувалися під впливом подій Визвольних змагань 1917–1920 рр. і подальшого «соціалістичного будівництва».

За переписом 1926 р. з 56 тис. німецького населення трьох округів Донеччини меноніти становили приблизно 8 тис. осіб (понад 14 %) і мешкали у 24 колоніях. Найбільшою з них була колонія Нью-Йорк. Група Мемрицьких колоній була об'єднана в німецьку національну сільську раду, що відповідало політиці коренізації, яка проводилася в ССРР у 1920-х рр. Водночас йшла боротьба з релігією, відбувалося соціальне розшарування селянства, розвивалося вороже ставлення до його заможної частини. Це призвело у 1927–1928 рр. до чергової хвилі масової міграції менонітів і німців інших віросповідань до Америки.

У 1930-х рр. менонітські колонії пережили всі трагічні події того часу: ліквідацію приватного землекористування, розкуркулення, голодомор, наступ на національні права (було скасовано національні адміністративні одиниці і закрито національні школи), репресії. На початку жовтня 1941 р., з наближенням фронту до Донбасу, всі етнічні німці, зокрема й меноніти, були виселені до Казахстану і Сибіру.

На цьому історія менонітів в Донеччині, як і загалом в Україні, фактично закінчилася.

Медведєв Анатолій

Історико-краєзнавче товариство «Добре поле»

ДІЯЧКА УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО РУХУ – КНЯЖНА КАТЕРИНА ІВАНІВНА КУДАШЕВА

The author analyzes the life and activities of Princess Kateryna Ivanivna Kudasheva (1833–1914), a representative of the noble Khlopov family and a little-known figure in the Ukrainian women's movement of the late 19th century. Her contribution to the development of industry in the Dobropillia region, where she was one of the first entrepreneurs to start coal mining, is traced. Particular attention is paid to Kudasheva's economic activities, in particular the introduction of the latest agricultural methods. Her participation in the women's movement is highlighted and initiatives aimed at supporting women's education and establishing intellectual equality between women and men are analyzed.

Keywords: Kudasheva, landowner, education, writer, feminist, Donetsk region.

Для більшості мешканців Донеччини й досі лишається маловідомим ім'я видатної діячки українського жіночого руху ХІХ ст. – княжни Катерини Іванівни Кудашевої.

Катерина народилася у дворянській родині Хлопових. Її батько, Іван Євдокимович Хлопов, був заможним землевласником Ізюмського повіту, якому на-

лежало село Райське. Відповідно до свого походження, дівчина отримала ґрунтовну освіту.

На початку 1850-х рр. вона вийшла заміж за штабс-ротмістра князя Олександра Кудашева, який із 1860 р. очолював дворянство Зміївського повіту. Після одруження, у 1853 р., мати подарувала Катерині село Завидове (Хлопове) з землею та кріпаками, що згодом отримало назву Завидове-Кудашеве. Того ж року, відповідно до духовного заповіту землевласниці Катерини Дреєр, княжна успадкувала маєток у селі Богодарівка Зміївського повіту. Загалом їй належало: у Бахмутському повіті – приблизно 4 700 дес. землі, у Зміївському – 1 800 дес.

У 1857 р. на її землях біля села Ракша (сучасна Добропільщина) була відкрита одна з перших кустарних шахт для видобутку кам'яного вугілля. Вона діяла до 1864 р.

Після смерті чоловіка у 1879 р. Катерина Іванівна переїхала на постійне проживання до Завидового-Кудашевого, де звела маєток із великим садом, у якому вирощувала й екзотичні рослини. Тут вона проявила себе як прогресивна землевласниця, впроваджуючи нові методи ведення сільського господарства.

У 1884 р. вона відкрила ще кілька шахт для видобутку кам'яного вугілля. З її ініціативи інженер Глазенап провів геологічні розвідки, під час яких були виявлені значні поклади каоліну.

Княжна цікавилася не лише господарством. Вона захоплювалася археологією, і за її сприяння були проведені аматорські розкопки кургану неподалік села Завидове-Кудашеве. За спогадами місцевих жителів, мотиви розкопок пов'язували не стільки з науковою цікавістю, скільки з пошуками золота.

Наприкінці ХІХ ст. Катерина Іванівна активно долучилася до жіночого руху. Особливу увагу вона приділяла питанню жіночої освіти. Вона листувалася з діячками руху з Києва, Харкова, Одеси, Полтави, Катеринослава та інших міст, організовувала збори коштів на спорудження гуртожитку для студенток Санкт-Петербурзького жіночого медичного інституту та закликала створювати жіночі гуртки.

У своїх зверненнях вона наголошувала:

«Вища освіта дасть руській жінці можливість приносити в родину мир, достаток і частку щастя. Інститут забезпечить її насущним хлібом із честю, а найобдарованіших – можливо, і славою».

Окрім статей, відома і її книжка «Розумові здібності жінок» (Катеринослав, 1897). У ній авторка доводила, що жінки здатні здобувати освіту на рівні з чоловіками, а від рівня їхньої освіченості залежить інтелектуальний розвиток майбутніх поколінь. Книга містила й біографії жінок, які відзначилися видатними розумовими здібностями.

Княжна Катерина Іванівна Кудашева померла 5 серпня 1914 р. в селі Завидове-Кудашеве, де й була похована. Сьогодні це територія Криворізької громади Покровського району.

Княжна Катерина Іванівна Кудашева залишила помітний слід в історії Донеччини та України загалом. Вона була не лише прогресивною землевласницею й підприємницею, але й активною діячкою жіночого руху, яка відстоювала право жінок на освіту та інтелектуальний розвиток. Її діяльність у господарській, науковій та суспільній сферах робить ім'я Кудашевої важливим для збереження історичної пам'яті краю.

Купченко-Гринчук Олексій

Маріупольський фаховий будівельний коледж

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН НАДАЗОВ'Я: МАТЕРІАЛИ ЗІ СПАДЩИНИ ПОДРУЖЖЯ А. І. БІЛЕЦЬКОГО ТА Т. М. ЧЕРНИШОВОЇ

The theses examine archival heritage as a source for studying the Greek ethnic minority of the Donetsk region. Particular attention is paid to Fund No. 364 of the Institute of Manuscripts at the Vernadsky National Library of Ukraine, which contains field materials collected by Andrii Biletskyi and Tetiana Chernyshova during expeditions to Greek villages in the Azov region in the 1950s–1980s. In the context of the region's current challenges caused by war, the significance of this archive remains highly relevant. Its digitization and study are essential for preserving local memory and for the further development of humanitarian studies.

Keywords: Biletskyi, Chernyshova, ethnic minorities, Greeks of the Azov region.

Метою цього дослідження є використання архівної спадщини як джерела вивчення етнічних меншин Донеччини на прикладі греків Надазов'я.

Історія Приазов'я – це багатогранна мозаїка культур, мов та ідентичностей. Серед них своє унікальне місце посідає грецька спільнота. Дослідження їх історії та культури важко уявити без використання архівної спадщини Андрія Олександровича Білецького та Тетяни Миколаївни Чернишової, чия діяльність, крім іншого, охоплює фіксацію, інтерпретацію і збереження мовної та культурної спадщини греків Приазов'я, передусім румейської говірки.

Андрій Білецький (1911–1995) – філолог-еллініст, доктор філологічних наук, професор КДУ, автор праць з етимології грецької мови, перекладач «Історії» Геродота, дослідник епіграфіки Ольвії. Викладав у Харкові, Томську, Москві, з 1946 р. працював у Києві. Був співзасновником новогрецьких студій в Україні, активним популяризатором грецької культури, віцепрезидентом товариства «СРСР–Греція».

Тетяна Чернишова (1928–1993) – філолог, доцент КДУ, відома дослідниця діалектів надазовських греків. Починала з фізико-математичної освіти, але від 1950-х перейшла до класичної філології, викладала латину та новогрецьку. Брала

участь у численних експедиціях до грецьких сіл Приазов'я, перекладала новогрецьку літературу українською мовою, була перекладачкою посольства СРСР у Греції.

Подружжя створило в Києві осередок елліністичних студій, виховало нове покоління перекладачів і науковців, активно підтримувало культурні зв'язки України та Греції, залишивши вагомий слід у вітчизняній гуманітаристиці.

Греки Надазов'я – етнічна спільнота, яка виникла після переселення понад 18 тисяч греків з Криму у 1778–1780 рр. за наказом російської імператриці Катерини II. Вони були розселені переважно у Приазов'ї, на території сучасної Донецької та Запорізької областей. Спільнота поділилася на дві групи: ромеї (грекомовні, нащадки кримських православних греків) та уруми (тюркомовні, носії тюркських діалектів із грецькою самосвідомістю). Обидві групи, з їхніми різними мовами, вижили окремо, але зберегли православну віру та етнічні зв'язки, а також внутрішню єдність. Грецькі поселенці принесли з собою свою самобутню середземноморську культуру, що проявлялася у звичаях, кухні, фольклорі і незвичайній пісенній та усній поетичній спадщині.

У радянський період громада зазнала тяжких втрат: сталінські репресії 1937–1938 рр. знищили більшість інтелігенції, носіїв писемної культури й освіти. Діалектологічні експедиції, розпочаті у 1950-х роках, дали шанс на дослідження та збереження культури та мови урумів і ромеїв. Проводилися ці експедиції Тетяною Чернишовою, Андрієм Білецьким та студентами Київського університету. У селах Урзуф, Ялта, Приморське та інших вони записували живі діалекти та фольклорні тексти, обмінювалися листами з мешканцями міста. Усі ці матеріали стали цінними для дослідження ситуації з мовою, фольклором та збереженням культурної ідентичності греків в Азові в часи асиміляції.

Дослідницька діяльність А. Білецького та Т. Чернишової охоплює багатий корпус польових матеріалів:

- записи усних текстів: казки, пісні, прислів'я, розмовні діалоги носіїв румейської мови;
- лексикографічні матеріали: фіксація архаїчних лексем, граматичних структур, порівняльні таблиці тощо;
- польові щоденники: записи етнографічних спостережень, описи обрядів і побуту.

Частина цих матеріалів була передана до місцевих краєзнавчих музеїв, інша частина зберігається в Інституті рукописів НБУВ у фонді № 364. Самі матеріали науковців систематизовано в каталозі фонду для зручності опрацювання.

Спадщина Білецьких є не лише фольклорним та лінгвістичним надбанням, але й прикладом гуманітарного «втручання знизу», в якому місцевий дослідник слугує для збереження історичної пам'яті та етнічної безперервності. У момент,

коли регіон зазнає гуманітарних втрат через війну, можливість розуміння таких архівів набуває виняткового значення. Їх оцифровка, систематизація та публікація виступають основою для відновлення культурного діалогу в регіоні.

Наукове значення фонду подружжя Білецького та Чернишової доволі ґрунтовне та має великі перспективи для дослідження. Особливо цікавим та корисним воно може бути для досліджень румейської говірки; вивчення контактних мовних явищ (греко-українських, греко-російських інтерференцій); аналізу трансформацій етнічної ідентичності в умовах радянської асиміляційної політики; вивчення побуту, культури регіону та його історичної спадщини.

Пятницькова Ірина

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СТАРА ЮЗІВКА В ПАМ'ЯТКАХ АРХІТЕКТУРИ

The theses consider the architectural monuments that were built in Yuzivka in the second half of the 19th – early 20th centuries. and have been fully or partially preserved to our time. These include the house of J. Hughes and local merchants, the first hotel of the city “Great Britain”, English and brotherly schools. The general architectural style of the buildings indicates the development of the city in accordance with the prevailing modernism at that time, progressive cultural development, which corresponded to European trends.

Keywords: architectural monuments, Yuzivka, history of Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries.

Стереотипно в архітектурному відношенні Юзівка другої половини ХІХ – початку ХХ ст. переважно асоціюється із робітничими бараками та землянками. Водночас робітниче поселення розвивалось відповідно до загальних тенденцій еволюції промислових міст. Разом із металургійним заводом і вугільними копальнями у його архітектурному просторі поступово з’являлися будівлі, що відповідали провідним для того часу архітектурним тенденціям. Вони виступали певними маркерами претензійності як їх власників, так і поселення загалом та подальший успіх і визнання нарівні з тогочасними розвиненими містами.

Збереження архітектурних пам’яток Юзівки другої половини ХІХ – початку ХХ ст. могло б слугувати об’єктивному вивченню історії міста в контексті модернізаційних процесів, унаочнити властиві європейському суспільству економічні та культурні тенденції його розвитку. В умовах неможливості фізичного збереження проаналізованих архітектурних пам’яток важливо зберігати пам’ять про них, на що і спрямована ця наукова розвідка.

Однією із найстаріших будівель Юзівки, дата будівництва якої точно відома, був будинок засновника металургійного заводу Новоросійського товариства

Джона Юза. Його фундамент заклали у 1873 р. Спочатку планували побудувати лише перший поверх, але пізніше було прийнято рішення про зведення двоповерхового будинку у стилі Ренесанс. На першому поверсі знаходилась тераса з арочним входом, фасад другого поверху прикрашав великий балкон із фігурною кованою решіткою. У дворі облаштували квіткові клумби, фонтан, альтанку. Розташування будинку підкреслювало соціальний статус та значущість його господаря. Будинок знаходився на підвищенні, відособлено від англійської колонії, де проживали іноземні робітники металургійного заводу та самого підприємства. З другого поверху можна було спостерігати за підприємством та всім селищем.

Після від'їзду Дж. Юза у 1903 р. у будинку жили керуючі металургійним заводом. Будівля постраждала під час Другої світової війни. У радянський час вона використовувалася як пологовий будинок, виробництво безалкогольних напоїв, артіль товариства глухонімих.

Наприкінці 1990-х рр. територія, на якій знаходився будинок, перейшла у приватну власність, після чого була обнесена металевим парканом. Будинок Дж. Юза почав руйнуватися. На 2012 р. від нього залишалися лише зовнішні стіни, які ледь нагадували початковий вигляд будівлі. Схожою була доля унікального будинку Нестерових із виступаючою зубчастою вежею.

Північніше від металургійного заводу формувався район Юзівки, що отримав назву Новий світ. Тут розміщувалися магазини, ресторани, готелі, різноманітні контори та комерційні установи. Відповідно у цій частині Юзівки проживали купці, комерсанти, ремісники. До нашого часу зберігся будинок купця Горелика, який відрізнявся від інших вежею із зеленим металевим куполом, розміщеною на куті будівлі. Він був зведений у період 1901–1905 р. у стилі Модерн. Зовнішній фасад поєднує в собі риси стриманості й чіткості форм з асиметрією вікон та надвіконних надбудов, виступаючим балконом у готичному стилі. Дах будинку оздоблений портиком та невеликими виступами, що віддалено надають будівлі вигляду фортеці. У другій половині ХХ ст. тут розміщувалося одне з управлінь промисловістю регіону, а згодом відділення банку.

До архітектурного стилю модерн також належить будинок купця Дмитра Кроля, побудований у 1903 р. Підприємець займався торгівлею фасадного кахлю і використав його для облицювання зовнішнього фасаду власного будинку. Завдяки використанню напівколон створюється візуальний ефект виступаючих вперед крайніх частин будинку. Особливої своєрідності йому додають два вікна у вигляді котячого ока, що розміщуються на портиках даху. У 1980-х рр. будинок постраждав від пожежі і певний час не використовувався. Згодом його відновила місцева підприємниця, після чого будівля використовувалася у комерційних цілях.

Інакше склалась доля ще одного купецького дому старої Юзівки. Він був збудований наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у стилі Модерн. Будинок мав

два поверхи та арочну надбудову на даху, яка слугувала окрасою. Стіни фасаду прикрашала ліпнина, а вікна – фронтони у класичному стилі. У 2007 р. під час будівництва торговельного центру будинок був зруйнований. Забудовники залишили його фасадну частину, яку імплементували в торговельний центр. Проте цей архітектурний колаж знищив історичну пам'ятку та своєрідність прилеглої території.

До збережених будівель Юзівки належав готель «Великобританія». Його збудували у 1883 р. Спочатку він був двоповерховим, а в 1891 р. добудували третій поверх, після чого готель став однією з найвищих будівель у робітничому поселенні. Також довгий час будівля була єдиним готелем у місті. Перед початком російської окупації міста готель «Великобританія» продовжував працювати.

З часів Юзівки у місті збереглися будівлі двох навчальних закладів. У 1879 р. для дітей англійських робітників була побудована школа, за якою закріпилась назва «англійської». Вона була зведена з червоної цегли у два поверхи та мала чітку геометричну форму, що відповідало Класицизму. Фасад будівлі прикрашали півколони іонічного ордеру, а вікна прикрашали портики та капітелі. З часом пам'ятка зазнавала змін, але загалом її зовнішній вигляд зберігся.

У 1896 р. у робітничому поселенні Юзівське Свято-Преображенське братство відкрило церковну школу для дітей робітників та мешканців міста. Проте школа постраждала від пожежі і вже на початку ХХ ст. було зведено нову триповерхову будівлю, яка за висотою вирізнялася із загальної забудови міста. Фасад будинку доповнювали напівколони та арочні надвіконні портики.

Про колишній масштабний промисловий розвиток Донецька сьогодні мало що нагадує. Проте розглянуті пам'ятки архітектури свідчать про розвиток міста, який хоча і був детермінований створенням металургійного заводу, але не був його цілковитим уособленням. Юзівка другої половини ХІХ – початку ХХ ст. шукала власних архітектурних форм, що втілювалися в копіюванні старих стилів, тяжінні до історизму, запозиченні модерної стилістики. Простір індустріального міста на етапі формування був строкатим і своєрідним. Він залишається жити в окремих архітектурних об'єктах, доля яких через російську окупацію регіону залишається невідомою.

ПОДІЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ НА ДОНЕЧЧИНІ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ ст.

The late 19th and early 20th centuries were marked by the intensification of Ukrainian nation-building, which covered all parts of Ukraine – from East to West. The intelligentsia played a crucial role in this process. The careers of Yefim Sitsinsky and Mykola Leontovych, who were born in Podillia but spent a significant part of their lives in the Donetsk region, confirm this. Both figures, while active in Bakhmut and Pokrovsk, contributed to the development of the educational and cultural landscape of the region.

Keywords: Yefim Sitsinsky, Mykola Leontovych, Bakhmut, Pokrovsk, memorialization.

Межа ХІХ–ХХ ст. позначена активізацією українського націєтворення, що охопила всі терени України – від Сходу до Заходу. Важливу роль у цьому процесі відгравала інтелігенція. Підтвердженням тому була діяльність Юхима Сіцінського та Миколи Леонтовича, які народилися на Поділлі, але певну частку свого життя пов'язали з Донеччиною.

Юхим Сіцінський народився 27 жовтня 1859 р. у родині священника в селі Мазники Подільської губернії. Освіту здобував у Кам'янецькому духовному училищі, Подільській духовній семінарії, Кам'янець-Подільській та Київській духовних академіях. Здобувши ступінь кандидата богослов'я, у 1885 р. Юхим Йосипович з дружиною поїхав до Бахмута, де у духовному училищі обіймав посаду вчителя російської, церковної, латинської мов, а також був членом Правління та діловодом закладу. Про нього повідомлялося як про людину працездатну й захоплену науковою діяльністю. Працюючи в училищі, він провадив археологічні дослідження. Вже у бахмутський період почав публікуватися у виданнях «Подольские Епархиальные Ведомости», «Исторический вестник». На нього вже тоді покладалися сподівання як на перспективного вченого-археолога.

1889 р. Сіцінські повернулись до Кам'янця-Подільського, де Юхим Йосипович розгорнув надзвичайну активність з опрацювання подільської минувшини – ініціював музей старожитностей (майбутній Державний історико-культурний заповідник) у Кам'янці-Подільському, став членом Подільського історико-статистичного комітету, Історичного товариства імені Нестора Літописця та інших об'єднань, дійсним членом НТШ, викладав у Кам'янець-Подільському державному університеті, а у 1920–1926 рр. – в Інституті народної освіти. Він є автором понад 180 опублікованих праць, серед яких узагальнюючі роботи з історії подільського краю, зокрема «Нариси з історії Поділля», «Оборонні замки Західного Поділля ХІV–ХVІІ ст.» та інші, що не втратили значення для сучасних дослідницьких практик.

У 1920–1930-х рр. Ю. Сіцинський зазнав переслідувань з боку радянської влади, він був арештований у «справі СВУ». Ув'язнення тривало вісім місяців. За час відсутності він втратив будинок у Кам'янці-Подільському і бібліотеку, яку збирав протягом усього життя. Помер вчений 7 грудня 1937 р. Після смерті настало кількадесятилітнє забуття і діяча, і його творчої спадщини. Лише у 2016 р. вулиця Ватутіна у Кам'янці-Подільському була перейменована на «імені Юхима Сіцинського». На Донеччині цю постать вшановано не було.

Микола Леонтович народився у селі Монастирок Подільської губернії також у сім'ї священника 1 грудня 1877 р. Освіту здобував у Немирівській гімназії, Шаргородському духовному училищі, Кам'янець-Подільській духовній семінарії. Восени 1904 р., у 26-річному віці Микола Дмитрович прибув на станцію Гришине, де розпочав працювати у школі залізничників викладачем музики та співу. Тут він створив два хори: шкільний та для дорослих із робітників-залізничників. Аматорський хор доволі успішно гастролював містами й селищами Донеччини. У революційному 1905 р. М. Леонтович відмовився виконувати з хором царський гімн, натомість під час зустрічі на станції Гришине ешелону революціонерів у його виконанні звучала «Марсельєза». Така виразна демократична позиція Миколи Дмитровича не могла не привернути увагу царської поліції. У його будинку провели обшук; найближчих друзів, лідерів руху опору – місцевих учителів було вбито. До того ж на станції Гришине родина композитора жила вкрай незаможно. За таких обставин довелося залишити Донеччину й повернутись до Поділля. На пам'ять гришинцям М. Леонтович залишив шахову дошку та дерев'яну цукорницю, на якій зображено ластівку. Під впливом цього раритету за рішенням міської влади у 2017 р. на гербі Покровська зобразили символ «Щедрик Фест».

Нині у Тульчині на Вінниччині функціонує Меморіальний музей М. Леонтовича, 1977 р. відкрито музей музиканта у с. Марківці, його ім'я має Вінницьке училище мистецтв і культури. У Тульчині у листопаді 2019 р. було проведено фестиваль «Щедрик-Фест». На Донеччині на честь 100-річчя з дня народження композитора його ім'я було присвоєно дитячій музичній школі міста Красноармійськ (Покровськ). У її приміщенні створено музей композитора. Про покровський період у його житті нагадують меморіальні дошки, встановлені на будівлі залізничної школи і приміщенні залізничного вокзалу. Іменем Леонтовича названо одну з вулиць Покровська. У 2018 р. при вході до парку «Ювілейний» було зведено пам'ятник композитору. У 2024 р. цей монумент було релоковано до Вінниці, де його встановили у парку, що з 2020 р. має ім'я Миколи Леонтовича.

Наведені два життєві сценарії засвідчують тісний історичний зв'язок регіонів України – Донеччини та Поділля.

ДОНЕЦЬКИЙ РЕГІОН В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

Ковальова Наталія

Український державний університет науки і технологій (м. Дніпро)

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОНЕЧЧИНИ І СЕЛЯНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПЕРЕПРОЧИТАННЯ РАДЯНСЬКИХ ДЖЕРЕЛ

The article analyzes how Soviet historical and party literature covered the emergence of Social-Democratic organizations in the Donetsk region and their relationship with the region's peasantry at the beginning of the 20th century. The main features of the peasant revolution, as interpreted by party publications, have been highlighted. Contradictory aspects in the history of Social-Democratic organizations in the Donetsk region, which remained unexplained in Soviet historiography, have been revealed; particularly, the popularity of Menshevism and the non-viability of the alliance between the proletariat and the peasantry.

Keywords: Donetsk region, Social Democracy, Mensheviks, peasants.

Радянська історична наука створила ідеалізовану історію соціал-демократичних організацій початку ХХ ст., насамперед її більшовицької течії. В окремих регіонах Наддніпрянської України, зокрема на Донеччині, висвітлення діяльності соціал-демократів в історико-партійній літературі («Нариси історії Комуністичної партії України» (1961), «Нариси історії Донецької обласної партійної організації» (1978), праці П. Варгатюка, П. Шморгуна) мало певні особливості.

У «Нарисах» історії республіканської та обласної партійних організацій докладно відтворено процес виникнення перших соціал-демократичних організацій на Донеччині, показано вплив зовнішніх чинників на їх формування, тобто чітко зафіксовано відсутність місцевого ґрунту для поширення марксистських ідей у регіоні. Зокрема зазначено, що засновниками перших підпільних робітничих гуртків у Юзівці, Горлівці, Макіївці були політичні в'язні, вислані царською владою під нагляд поліції з Петербурга і Ростова, а нелегальну літературу завозили з Петербурга студенти-практиканти гірничого інституту. І в подальшому «мирили» місцевих діячів, або ж відновлювали ліквідовані поліцією соціал-демократичні осередки представники російських організацій.

Визначальною особливістю розвитку соціал-демократичних організацій Донеччини була перевага меншовизму – з часу II з'їзду РСДРП в 1903 р. й до самої Лютневої революції в 1917 р. Найчисельнішу меншовицьку делегацію від регіону було відправлено на V з'їзд РСДРП до Лондона в 1907 р. Й. Сталін у статті «Лондонський з'їзд РСДРП (записки делегата)» намагався пояснити популярність різних течій особливостями соціального складу населення. Однак вони не

розкривали специфіку Донеччини, і Сталін кваліфікував цей випадок як «винятковий».

Автори «Нарисів історії Донецької обласної партійної організації» феномен популярності меншовизму у регіоні пояснювали масовими арештами більшовицьких діячів та пробільшовицьки налаштованих робітників, а також перевагою вихідців із селян. Радянські дослідники Ю. Кір'янов та П. Шморгун уважали сезонних відходників (селян) «живильною базою» для меншовизму, оскільки вони становили третину серед шахтарів регіону й підтримували тісні зв'язки з сільським господарством та селянством загалом.

Селянську бідноту В. Ленін і його прихильники уважали союзником пролетаріату у боротьбі проти самодержавства. Через це у працях радянських істориків значну увагу приділено аналізу селянської проблематики пореформеного періоду. Автори «Нарисів історії Комуністичної партії України» навіть використали термін «селянська революція». Однак це явище вони пов'язували з іменами російських діячів В. Белінського, О. Герцена та інших, а метою селянської революції визначали боротьбу проти «самодержавства, кріпосників та їх ідеології». В історико-партійній літературі зазначено основні віхи селянського руху на початку ХХ ст. та його масштаби. Автори «Нарисів історії Донецької обласної партійної організації» докладно, хоча й з класової позиції, проаналізували соціально-економічні та політичні передумови селянської боротьби (наслідки селянської реформи 1861 р.).

Радянська історико-партійна література визначає такі форми роботи соціал-демократів серед селян Донеччини: розповсюдження міськими робітниками листівок у навколишніх селах (1903); відправка своїх агітаторів для участі у сільських сходах, селянських мітингах і зборах (1905); створення гуртків із селян; запрошення селян до міста на робітничі збори.

«Бойовий союз робітничого класу і трудового селянства», за оцінкою радянського історика М. Лещенка, сформувався в 1905–1907 рр. Слабкістю цього союзу історик пояснював поразку пролетаріату в тогочасній революції. Загалом вплив більшовиків на селянські маси П. Варгатюк уважав недостатньо дослідженою проблемою (1984).

Отже, автори «Нарисів» історії республіканської та обласної партійних організацій виокремили основні віхи селянської революції, її форми. Суперечливими аспектами історії соціал-демократичних організацій Донеччини, які не знайшли адекватного пояснення в радянській історіографії, були популярність меншовизму та характер відносин більшовиків із селянством.

Отземко Олена

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЖІНОЧА ІСТОРІЯ РЕВОЛЮЦІЇ: ГАННА МАРЧЕНКО

The life path of Hanna Marchenko, a participant in the national liberation struggle of 1917–1921, is traced. It is noted that Her fate reflects various female experiences shaped by revolutionary transformations – as an insurgent, a government official, and an emigrant. The story of Hanna Marchenko, which is of interest both for the study of the history of the Donetsk region and in the context of women’s history during the revolutionary era, highlights the relevance of exploring the participation of the region’s residents in the national liberation movement.

Keywords: Ukrainian revolution, women’s history, Hanna Marchenko, Donetsk region.

Історія Донеччини періоду Української національної революції 1917–1921 рр. досі залишається темою наукових дискусій. Це надає актуальності дослідженням як подій і процесів цієї епохи, так і участі в них різних верств населення та окремих осіб, через долі яких постає історія країни та Донецького регіону. Однією з таких особистостей є Ганна Марченко, доля якої викликає інтерес і з погляду вивчення історії Донеччини, і в контексті «жіночої історії» революційної доби. Зацікавлення дослідників життєвою історією Г. Марченко засвідчують згадки про неї в працях Р. Ковалю, а також збірці «Літопис Донбасу», присвяченій періоду Української революції.

Ганна Марченко (у дівочтві Лифар) походила з с. Вирівка Бахмутського повіту Катеринославської губернії (зараз Добропільський район Донецької області). Навчалася в 2-й Бахмутській жіночій гімназії, яку закінчила у 1915 р. Після цього вступила на Київські вищі жіночі курси – спочатку на історико-філологічний, а потім на правничий факультет. Дівчина водночас працювала у міністерстві преси (1919), а потім у міністерстві внутрішніх справ УНР (1919–1920).

Досвід участі в революційних подіях Ганна описала в короткому спогаді про спробу антигетьманського повстання в Києві у листопаді 1918 р. На тлі очолюваного Директорією повстанського руху, що розгортався по всій Україні, 24 листопада частина противників гетьмана П. Скоропадського вирішила взяти владу в Києві. Марченко пише про діяльність «революційного штабу», що поділив місто на шість районів та домовленість із німцями, що охороняли склад зі зброєю: «Серед повстанців був галичанин М. Іванейко, він знав німецьку мову. Галичанин і звернувся до вартового:

– Ви у себе скинули Вільгельма. Гетьман – у нас той же Вільгельм, і ми бажаємо його скинути. Сьогодні по всьому Києву проти нього підніметься повстання. Ваша Рада військових депутатів знає про це.

На велике здивування, німець, не сперечаючись, одімкнув склади. Набрали кулеметів і рушниць. На Володимирській збудували барикаду. Організували санітарний відділ із сестер-жалібниць та студенток».

Попри вдалий початок, ця спроба скинути гетьмана закінчилася поразкою та розстрілом деяких учасників, що були, як свідчить авторка, «віддані українській справі».

У 1920 р., як і багато інших учасників національної революції, Марченко змушена була виїхати з України. Ганна змогла вступити до Української Господарської академії (далі УГА) в Подєбрадах, що вдавалося далеко не всім, та після навчання у 1922–1927 рр. отримала диплом інженера-економіста.

Навчаючись в академії, Ганна брала участь у виставах аматорського театру, була членом Товариства плекання українського національного танку при УГА. У березні 1924 р. вона зіграла одну з головних ролей у п'єсі В. Винниченка «Гріх». Рецензія на цю виставу була опублікована в «Бюлетені Української академічної громади при УГА в ЧСР». Автор рецензії так відгукувався про її втілення образу Марії Ляшковської: «Вільна, глибоко продумана гра п. Марченкової робила надзвичайно приємне враження. ...Шкода, що за 1,5 роки перебування в Подєбрадах п. Марченкова цуралася сцени».

Ганна Марченко була дружиною сотника Армії УНР, учасника Першого і Другого Зимових походів, командира однієї з сотень дивізії «Галичина» Федора Вінника. Чоловік Ганни мав технічну освіту. У міжвоєнний період родина мешкала в Польщі під Варшавою. Завдяки наполегливій праці вони змогли стати власниками автобусної лінії Варшава–Кельце. Як пише у часописі «Вісті комбатанта» автор некрологу про Ф. Вінника: «До його успіху немало спричинилась перша дружина інж. Г. Марченко, абсолювентка УТГІ у Подєбрадах».

Ганна загинула під час Варшавського повстання 1944 р., коли чоловік перебував у дивізії «Галичина» (у повоєнні роки Ф. Вінник емігрував до Канади, де помер у 1970 р.).

Доля Ганни Марченко – це приклад важкого життєвого шляху учасниці національних визвольних змагань: революційна доба, еміграція, Друга світова війна. Він віддзеркалює різні жіночі досвіди, спричинені революційними перетвореннями – учасниця повстанського руху, урядовиця, емігрантка. Історія Ганни Марченко, що є втіленням стійкості, наполегливого бажання вижити і зберегти українську самосвідомість, пам'ять про революцію, демонструє актуальність пошуків і досліджень участі мешканців Донеччини в національному визвольному русі.

Бривко Микола

Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили»

ЖЕРТВИ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ У БИКІВНЯНСЬКОМУ ЛІСІ – ЛУГАНСЬКИЙ ВИМІР

Using the example of the fate of the repressed Oleksandr Tsyupak and Ivan Koshuta, the attitude of the Stalinist totalitarian regime towards the obedient executors of the orders and measures of the Soviet government, who believed in all the institutions of the party and the government, hoping for their loyalty and protection, is examined. The study of archival criminal cases makes it possible not only to see the stereotypes and falsifications, but also how the NKVD investigators use the professional activities of the repressed during their accusations.

Keywords: Bykivnyanskyi forest, political repressions, 1937–1938, Oleksandr Tsyupak, Ivan Koshuta.

*Ми топчемо і ворогів, і друзів.
О, бідні Йорики, всі на один копил!
На цвинтарі розстріляних ілюзій
Уже немає місця для могил*

Василь Симоненко «Спалах перед світанком»

Ці рядки написав відомий український поет, дисидент Василь Симоненко у 1962 р. після візиту до Биківнянського лісу – місця поховання безвинних жертв сталінських політичних репресій. Вони яскраво свідчать, що сталінський тоталітарний режим не жалів ані своїх вірних слуг, які були мовчазними покірними провідниками політичних репресій, ані своїх ворогів, реальних чи уявних. Певними прикладами цього є постаті Олександра Порфіровича Цюпака та Івана Григоровича Кошута.

Цюпак Олександр Порфірович народився 16 липня 1896 р. у містечку Зінькові Зіньківського району (нині Полтавська область) у родині робітника місцевого цукрового заводу. В одинадцятирічному віці стає сиротою і мешкає у своєї двоюрідної сестри, яка допомогла юнаку у 1908 р. успішно закінчити початкову приходську трирічну школу. З приходом до влади більшовиків він на певний час обирається головою Зіньківської Ради депутатів, а далі доля кидає його на Донбас, де з листопада 1921 р. він стає головою Старобільського революційного комітету, а потім головою Старобільського окружного виконавчого комітету.

Для розуміння постаті О. Цюпака і загалом атмосфери партійно-державного апарату можна навести лист колишнього начальника адмінвідділу Старобільського округу Пашина до голови ВУЦВК Г. І. Петровського та Політбюро ЦК КП(б)У влітку 1925 р., в якому вказувалося, що «... т. Цюпак, який на честь свого від'їзду влаштував бенкет, де перепилися до такого стану, що міліція була змушена розносити усіх ... по квартирах ...».

Але чи відображає цей факт дійсність? Окремі наведені факти і цифри у цьому листі є доволі правдивими, проте загалом спостерігається можливість спроби нашкодити людині. За спогадами дружини Олександра Порфіровича – Ольги Гнатівни, її чоловік зовсім не пив, а у колі друзів наливав собі мінеральну воду для підтримки кампанії. До того ж ця інформація про пияцтво не була взята до уваги. У 1925 р. Цюпак стає заступником голови Луганського окружного виконавчого комітету, а у листопаді 1925 року т. в. о. голови Луганської окружної ради.

Далі Олександр Порфірович займав різні посади, зокрема у січні 1935 – липні 1936 р. стає головою Вінницької міської ради, а з серпня 1936 року і до дня свого арешту 23 серпня 1937 р. був головою Тульчинського районного виконавчого комітету та керував будівництвом укріпрайонів.

На допиті 7 вересня 1937 р. Олександр Цюпак визнає участь в українській антирадянській націоналістичній організації від 1933 р., де повинен був здійснювати вербовку нових членів та об'єднувати українських націоналістів для збройної боротьби з радянською владою. Зокрема, акцентуючи на «шкідницькій діяльності», де, наприклад, вказував, що вислав комісію ЦВК, яка виявила низку недоліків, а саме *«переобкладення, незаконні вилучення та присвоєння майна неплатників, знуцання з колгоспників»*.

26 жовтня 1937 р. відбулося закрите судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР, на якому було винесено рішення про засудження заарештованого до розстрілу, який був здійснений 27 жовтня 1937 р. у тюремних підвалах Жовтневого палацу.

Не оминув політичних репресій уродженець міста Ворошиловград (нині Луганськ), співробітник УШОСДОРа (Управління шосейних доріг НКВС УРСР) Кошут Іван Григорович.

На той час система органів НКВС включала в себе дуже велику кількість допоміжних органів і установ, які не мали каральних повноважень, зокрема до цієї категорії належали Управління шосейних доріг НКВС УРСР, головною функцією якої було будівництво, ремонт і експлуатація доріг загальносоюзного, республіканського, крайового та обласного значення.

Іван Григорович народився 11 вересня 1879 р. у родині залізничника, і з 13-річного віку працював на Луганському паровозобудівельному заводі, зокрема і на керівних посадах, аж до березня 1918 р. З початком революції не покинув Луганськ, а продовжував працювати в різних установах і організаціях, з певною перервою, до 1934 р. На початку 1935 р. переїхав до Києва, де на момент свого арешту 20 червня 1938 р. займав посаду старшого економіста Київського відділення УШОСДОРа НКВС УРСР.

Звинувачений Іван Кошут був у шпигунстві на користь Польщі та участі у «правій» контрреволюційній націоналістичній організації, до якої його у 1935 р.

залучив його керівник, начальник УШОСДОРа Кузютов Федір Петрович. Та усі звинувачення, які були фальсифіковані слідчими НКВС, базувалися лише на так званих «свідченнях» самого Івана Григоровича, що далі підтверджувалося слідчими під час реабілітації у 1957 р.

«Шпигунська діяльність» Кошута полягала у тому, що він повинен був передавати керівнику оборонного відділу будівництва доріг Барону Моїсею Давидовичу *«дані ..., де вказується найменування доріг запланованих до будівництва, тип влаштованого покриття, протяжність, ... і що зроблено у звітному році на кожній з доріг»*. І на погляд «слідчих», ці відомості є «шпигунського характеру», оскільки такі матеріали входили до професійних повноважень старшого економіста відділу планування Івана Кошута, про що сам же заарештований на допиті і вказував.

На засіданні Трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР від 7 жовтня 1938 р. було винесено рішення про розстріл Івана Григоровича Кошута із конфіскацією усього особистого майна.

Вирок виконаний 14 жовтня 1938 р. в одній із в'язниць міста Києва.

Отже, наведені приклади з життя та архівно-кримінальних справ репресованих ще раз підтверджують нам, що тоталітарна система є безжальною, і з'їдає не тільки так званих ворогів, а й тих, хто їй прислуговує, навіть не намагаючись придумати щось нове у своїх звинуваченнях, а використовуючи шаблонність, професійну діяльність і фальсифікації.

Лук'янець Катерина

Національний музей Голодомору-геноциду

ЛИСТУВАННЯ ІНЖЕНЕРА ДЖЕРРІ БЕРМАНА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ГОЛОДОМОРУ НА ЛУГАНЩИНІ

The purpose of the study is to analyze information from the private correspondence of the foreign engineer Jerry Berman as a source for studying the Holodomor in the Luhansk region. The analysis and classification of data from J. Berman's letters demonstrated that the author, as an outside observer, recorded various instances of the Holodomor in Luhansk region. The most detailed information is found in his descriptions concerning the practical functioning of the system of public canteens during the time of hardship; starvation among workers and peasants of the region; and the role of the Torgsin store network during the height of the genocide. Comparing the information on the Holodomor contained in J. Berman's correspondence with already established facts and contemporary scholarly assessments of the events in the region contributes to a deeper understanding of key aspects of the 1932–1933 genocide in Luhansk region.

Keywords: Jerry Berman, correspondence, Holodomor, National Museum of the Holodomor-Genocide.

Поглиблення знань з історії Голодомору актуалізує вивчення історичних джерел особового походження. Особливе місце серед таких займає приватне листування, що відтворює як віхи біографії автора, так і епоху, в якій він жив. Національний музей Голодомору-геноциду є зберігачем однієї з рідкісних збірок епістоляріїв авторства Джеррі Бермана (1903–1979) – інженера з Південно-Африканської Республіки, який став самовидцем подій в УСРР у 1932–1933 рр.

Дж. Берман прибув до Луганщини восени 1932 р. Займав посаду виконавця робіт зі зведення мостових споруд другого відтинку будівництва залізничної магістралі Москва–Донбас. Спершу інженер споруджував залізничний віадук на Лисій балці в селі Новосвітлівка (жив і працював там щонайменше з жовтня 1932 р. – до кінця січня 1933 р.), згодом (з початку лютого до 12 травня 1933 р.) – міст через річку Сіверський Донець у Станиці Луганській. На своїх, віддалених від великих центральних міст, ділянках роботи Дж. Берман був єдиним іноземцем. Понад пів року, у розпал Голодомору, він спостерігав нічим не прикрашену реальність. Водночас іноземець мав змогу читати російськомовну пресу (як уродженець Литви, він та його рідні зазнали русифікації ще за часів Російської імперії), порівнювати інформацію з матеріалами періодики Великої Британії та Південно-Африканської Республіки (отримував від друзів та рідних поштою) та зіставляти з побаченим і пережитим самотужки. Коло спілкування Дж. Бермана було надзвичайно строкатим: від радянських інженерів і технічних фахівців до некваліфікованих робітників, від депеушників (працівники радянських спецслужб) до нащадків українських козаків та засуджених за «контрреволюційну діяльність», так званих «куркулів». Вражений різючим контрастом між реальністю й радянською пропагандою, спрямованою за кордон, Дж. Берман, до того прихильник окремих комуністичних ідей, розчарувався у них, і в листах до рідних та друзів засудив сталінізм і все, до чого він призвів, зокрема й голоду.

У кореспонденціях іноземця наскрізною є тема централізованого карткового розподілу продовольства, питання раціону робітників, наявних у регіоні продуктів харчування, їх доступності і вартості, функціонування робітничих їдалень та й загалом всієї системи громадського харчування. Це закономірний наслідок тих життєвих обставин, що спіткали автора в охопленому голодуванням робітничому середовищі на луганському відтинку будівництва магістралі. Інженер був шокований виробничо-побутовими умовами однієї з головних будов першої п'ятирічки, робітники якої балансували на межі голодного виживання. Розчарований «диктатурою пролетаріату», він написав братові: *«Запам'ятай, Ізраелю! Це не рай для робітників! ... Не вір тому, що вони тобі кажуть! І з часом стає все гірше й гірше! Тут фактично панує рабство»*.

У своєму листуванні Дж. Берман не міг оминати рефлексій щодо голодової катастрофи, що розгорталася на його очах серед хліборобів Новосвітлівки (ук-

раїнської за своїм національним складом і аграрної за веденням господарства). Вже наприкінці грудня 1932 р. голод у селі став масовим явищем. Іноземець голодував разом з іншими: *«Хліба я не отримував 3 дні... Терор криком. Люди божеволіють!»,* – писав від братові, – *Зрозумій. Хліб – це все – і цього не вистачає».* На початку лютого 1933 р. інженер занотував: *«Цей місяць гірший за попередній, гірший за грудень і на 100 % гірший за жовтень тощо. Усі колгоспи голодують, у них немає ні шматочка хліба!».* Перебуваючи в Станиці Луганській, Дж. Берман думками повертався до Новосвітлівки, зауважуючи, що будь-де його становище було б кращим, *«ніж у мертвій Новосвітлівці, яка сьогодні вмирає від голоду».*

Описуючи свій щоденний досвід, іноземець несвідомо викриває механізм створення ситуації голодної смерті в Україні: спершу тотальне вилучення комуністичним режимом абсолютно всіх продуктів харчування, потім – фізична блокада голодуючих. У листах до рідних і друзів він писав: *«... хліб тут не дістанеш за жодну ціну! ... Люди працюють тут тільки заради хліба ... тому що ніякої іншої їжі в магазинах не можна дістати. – Нічого немає».* Водночас, коментуючи розпочатий наприкінці 1932 р. процес паспортизації, зазначає: *«Залишитися можуть лише ті [робітники – прим. К. Лук'янець], хто давно проживає у містах та працюють на заводах. Колгоспам дозволили повернути людей силою. Усі робітники міст отримують паспорт (і фотокартку), будуть зареєстровані у ДПУ і на заводі. Без паспортів ніхто не зможе залишити роботу або працювати в магазинах. Детальні Укази вже надійшли. Я бачив їх усі, дивився, читав, перечитував і не міг повірити своїм очам».* Усвідомлюючи жахливу реальність, інженер висновує: *«Необхідно зробити щось радикальне, щоб запобігти катастрофі!».*

Листи Дж. Бермана розкривають сутність і значущість у голодоморні роки мережі магазинів Торгзін. Маючи достатній рівень фінансової грамотності, іноземець одразу зрозумів (і про це писав рідним), що створена система грабувала свого покупця. Однак періодичні голодування й «паскудний раціон» робітничих їдалень підштовхнули його до користування магазином. Коли філія Торгзину відкрилась у Луганську (початок лютого 1933 р.), іноземець одразу став її клієнтом. Дж. Берман на власні очі побачив натовпи голодних жебраків, зокрема дітей, та величезні черги біля Луганського магазину Торгзину: *«Мене оточували вуличні хлопчачки, благали трохи, шматочок, благали так, як можуть ... люди, які голодують повільно і послідовно».* *«З тих, хто стоїть у черзі, половина або більше – із сіл, де дефіцит хліба гірший, ніж у містах!»*, – зазначить він про такі ж скупчення біля продуктових магазинів Харкова.

Довколишня дійсність Луганщини, описана Дж. Берманом, підтверджує головні загальноукраїнські тенденції перебігу Голодомору. Водночас у своїх лис-

тах він зафіксував події і факти, що, безперечно, деталізують перебіг подій у регіоні. Зокрема, подальшого дослідження потребують згадані іноземцем випадки втечі селян на підприємства й будови регіону та організований набір робітників як способи виживання під час Голодомору.

Лаврут Ольга

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

ВИКЛАДАЧІ ВИЩОЇ ШКОЛИ ДОНЕЧЧИНИ 1920–1930-Х РР. У КОЛІЩАТАХ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ

The purpose of the scientific research is to highlight the situation of the teaching staff of higher educational institutions in the 1920s–1930s in the territory of the modern Donetsk region, which is addressed in the proposed work in a territorial dimension. At the initial stage of the Soviet era, the authorities tried to find a social basis for their existence, resorting to cooperation and involving teachers of the «old school» in activities in higher educational institutions. After all, their own personnel had not yet been trained. The authorities were forced to reckon with previous achievements. They also carried out a coup in higher education, under the guise of its reform. The following period became tragic for teachers. The proposed results of the study can be used when studying the history of Ukraine, special courses on the history of education and various population groups.

Keywords: education, Soviet government, higher educational institutions, teachers, People's Commissariat of Education.

Однією із найважливіших потреб будівництва радянської школи у 1920-х роках стало забезпечення її надійним педагогічним, професорсько-викладацьким складом. Але в перші роки свого існування радянська влада їх не мала, тому поряд із розгортанням підготовки власних кадрів до співпраці залучала стару інтелігенцію, запрошувала їх із інших навчальних закладів і регіонів. Цьому сприяла діяльність Спілки працівників освіти і створена в її складі у 1921 р. Секція наукових працівників. Створене при Південбюро Спілки тимчасове бюро Секції керувало організацією та діяльністю її відділень у різних містах УСРР. Вони стали ідейними керманічами цієї роботи, яка полягала у лекційних заняттях, що проходили для викладачів у будинках працівників освіти та кутках вчених.

Педагогічний склад закладів освіти перевіряли на «політичну надійність». Так, у вересні 1923 р. Донецький губернський відділ народної освіти провів педагогічну і політичну перевірку працівників культурно-освітньої сфери. Одночасно перевірки стали і «чистками» проти «соціально чужих елементів» та «неблагодійних елементів». Згідно з анкетами слухачів районних курсів робітників освіти, у 1920-ті рр. вік вчителів становив 19–45 років. Їх освітній рівень був різним: підготовка у ВНЗ, реальних міських училищах, церковно-приходських

школах. Національний склад – в основному «великороси» та «малороси». Перший Всеукраїнський з'їзд науковців, що відбувся у тодішній столиці – м. Харкові – у лютому 1925 р. зазначив, що 1924/25 навчальний рік став переломним, коли «панувала атмосфера співробітництва».

Перебуваючи під пильним наглядом владних структур, викладачі і директори навчальних закладів змушені були періодично звітувати губернським, округовим відділам народної освіти та Народному комісаріату освіти (далі – НКО) із зазначенням загальних біографічних даних, соціального стану, освітнього рівня, партійної належності, політичних переконань, посади, яку займала особа, участі у діяльності організацій та осередків. Фонди Державного архіву Донецької області надали відомості про характеристику професорсько-викладацького складу Донецького технікуму імені товариша Артема. На той час інститути і технікуми вважались вищими навчальними закладами.

З метою перевірки кандидатур на посаду викладача у вищих навчальних закладах функціонували спеціальні «трійки». Списки із кандидатами надсилались до директора ВНЗ, партійних організацій, які згодом – до Наркомату освіти. Під час цього заповнювалась анкета, де вказувались дані про предмет, кваліфікацію, посаду (асистент, доцент, професор, завідувач кафедри, лабораторії), умови діяльності (матеріальні, побутові), навантаження, можливість сумісництва, запропоновані кандидатури. Перевіривши анкети, НКО обирав кандидатуру.

З 1930-х рр. навчальні заклади надсилали додаткову інформацію про власну діяльність, де зазначалось про загальну кількість осіб у ньому, адміністративно-господарський персонал, кількість навчальних годин за планом, які мали проробити студенти; розмір зарплатні, кількість тих осіб, котрі забезпечувались квартирами, і тих, які їх ще не мали. Коли викладач приїздив з іншого регіону, то партійний осередок і комісія з перевірки соціального походження надсилала запит до відповідних органів влади, де мешкала раніше ця особа, з метою отримання достовірної інформації про неї.

Траплялись випадки зловживання посадою, коли викладачі вдавались до хабарництва, не з'являлись на лекції. Діяльність директора інституту підвищення кваліфікації товариша І. Юдицького характеризували як такого, який «допустив комплектування кадрів на ґрунті сімейних відносин»: родичі були його замісниками, завідувачем господарської частини, бібліотекарем. Тому йому заборонили приймати на будь-які посади колег без санкцій обласного комітету.

Ведучи боротьбу з хабарництвом, при губернських відділах народної освіти створювалась губернська атестаційна комісія (ГАК) на чолі із товаришем Добрим, замісником Равич-Щебро і Муромським. Сюди входили і представники партійного осередку, інспекції та відповідальний секретар. Комісія взяла на облік всіх працівників окружних відділів народної освіти та разом з іншими орга-

нами керувала політико-виховною роботою викладачів, давала вказівки щодо читання літератури. Викладацько-професорський склад намагались залучати якомога більше до участі в політгодинах, які проходили щотижня, де обговорювали політичні рішення, резолюції; відбувались читання лекцій та робота у гуртках. Тематикою їх стали вивчення робіт класиків марксизму-ленінізму, творчість культурних діячів, про здоровий спосіб життя та боротьбу з асоціальними виявами поведінки. Одним із проєктів був «Про заборону абортів та збільшення кількості дитячих ясел і допомоги матерям».

Мало приділялось уваги вивченню спадщини сучасних митців, що демонстрував випадок у Артемівському інституті соціальної освіти. Зокрема, деякі викладачі української філології більшу кількість годин зосередились на вивченні творчості М. Хвильового, а не Т. Шевченка, за що отримали догану і були звільнені.

У 1930-х рр. у зв'язку з фальсифікацією справ у медичному інституті відбувалося цькування викладачів і студентів. Так, директора закладу – І. Я. Олімпієва – звинувачували у його небажанні піднімати загальнокультурний рівень ВНЗ, неприйнятті критики та різних помилок навчально-виховної роботи інституту. У 1937 р. його звільнили з посади, але не арештували, далі він переїхав до Курська. М. М. Благовещенського заарештували, декілька місяців протримали у в'язниці. Не пред'явивши ніякого звинувачення, випустили, але не надовго. У 1937 р. в СРСР заарештували видатних мікробіологів-епідеміологів, інфекціоністів, серед яких був і професор. Він був розстріляний 5 вересня 1938 р. Через 20 років справу переглянули і його виправдали за «відсутністю складу злочину». Згодом у будівлі медичного університету і Донецької міської клінічної лікарні йому були встановлені меморіальні дошки. О. Г. Черняхівський у 1939 р. помер, що пояснювалось тяжкою втратою його дочки – письменниці й перекладача Вероніки Черняхівської, яка була розстріляна, тому він не пережив такого удару. Д. І. Довгяло у 1937 р. був арештований та засланий до Казахстану, де й помер у 1942 р. Його реабілітовано у 1964 р.

Розправляючись так із педагогами і не враховуючи встановлені нормами, влада закривала доступ до перебування у вищих навчальних закладах висококваліфікованих фахівців, а на їх місце призначала обов'язково перевірених і надійних для себе. Останні недоброросовісно відносились до власної діяльності, приходячи на заняття без конспектів, некритично оцінюючи відповіді молоді, що дезорганізовувало загалом навчально-виховний процес у ВНЗ і віддаляло їх від європейських і демократичних цінностей, що було притаманно попередньому періоду та іншим країнам.

**ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ БАХМУТЧАНИНА
АНТОНА ІВАНОВИЧА ГОНЧАРЕНКА (1891–1940)
(ВІД ПЛАСТУ ДО СПІЛКИ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ
ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ)**

The purpose of the scientific research is to objectively, holistically and systematically clarify the biography of Anton Ivanovych Honcharenko, a native of Bakhmut, a doctor-hygienist-eugenicist during the Czechoslovak period of his life (1922–1940). In the First Republic of Czechs and Slovaks, during the 1920s, Anton Honcharenko taught a hygiene course to both Czechoslovak soldiers and students of the Ukrainian Higher Pedagogical Dragomanov Institute in Prague; he was a secretary in the Union of Ukrainian Doctors of Czechoslovakia, compiled textbooks and manuals, and studied, practicing illegally, at the Faculty of Medicine of Charles University. During the 1930s, he officially practiced in Transcarpathia, which was then part of the interwar Czechoslovak Republic.

Keywords: Donetsk region, biography, Anton Ivanovych Honcharenko, Ukrainian emigration, interwar Czechoslovakia.

Поразка національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. змусила виїхати за кордон чимало українських лікарів, котрі спершу разом з вояками Української Галицької Армії та Армії УНР знайшли прихисток на території Польщі в таборах інтернованих. Серед перших і Антон Іванович Гончаренко (1891–1940) – уродженець міста Бахмут, дивізійний лікар Запорозької дивізії.

Про доеміграційні роки життя Антона Івановича відомо не так багато. Народився 10 березня 1891 р. у Бахмуті. Інформація про початкову та середню освіту – відсутня. Натомість маємо відомості про створення ним у віці 18 років першої роти «скаутів» на основі підручника Роберта Баден-Пауела (1857–1941) «Scouting for boys» у російському перекладі 1909 р. До першої роти бахмутських пластунів належали гімназисти, реалісти й діти молодшого віку батьків-робітників. Під керівництвом Антона Гончаренка пластуни-наддніпрянці, зокрема, доглядали влітку за баштаном.

У 1914 р. Антон Іванович закінчив медичний факультет імператорського університету Святого Володимира в Києві. Після закінчення навчання був мобілізований до Могилівського полку (1914–1916), а згодом переведений до 125-го піхотного Курського полку. Учасник Першої світової війни.

У 1917 р. долучився до українського військового руху. З січня 1917 р. до липня 1917 р. – вояк 1-го Українського козацького полку ім. гетьмана Богдана Хмельницького. З березня 1917 р. – член Організаційного військового комітету. У травні 1917 р. – скарбник Українського військового клубу імені гетьмана Павла Полуботка. У тому ж таки 1917 р. Гончаренко – лікар Київської школи прапорщиків.

У 1918–1920 рр. Антон Іванович – спершу дивізійний лікар Окремої Запорозької дивізії, що охороняла північно-східні кордони Української Держави. Восени 1918 р. дивізія перейшла на бік Директорії УНР і на її основі було створено Запорозький корпус Армії УНР. У травні 1919 р. корпус був реорганізований у Запорозьку групу Армії УНР. Відомо, що Гончаренко – учасник Кримської операції полковника Петра Болбочана (квітень 1918 р.).

У «*Curriculum Vitae*» бахмутчанина вказано, що кілька місяців 1919 р. (між першим та другим захопленням Харкова більшовиками (січень–грудень 1919 р.)) він працював керівником міських фельдшерських курсів і лектором гігієни на них.

У 1920 р. Гончаренка призначено членом Української військово-санітарної місії в Німеччині, а потім в Австро-Угорщині (зокрема, в Празі). Однак у Місії Антон Іванович довго не затримався, і з середини 1920 р. до кінця 1922 р. викладав курс гігієни в чехословацькому війську.

У Першій республіці чехів і словаків Гончаренко – один із засновників Спільки українських лікарів Чехословаччини (СУЛЧ), її постійний секретар.

Лектор кафедри гігієни Українського вищого педагогічного університету ім. М. Драгоманова в Празі в 1923–1924 рр.

Автор низки статей з гігієни офіційного друкованого видання СУЛЧ – «Українського медичного вісника».

У 1924 р., оскільки СУЛЧ налагодила співпрацю з Карловим університетом, Гончаренко нострифікує свій російський диплом медика та вступає на медичний факультет чехословацького університету, полишаючи працю лектора кафедри гігієни УВП ім. М. Драгоманова в Празі.

З 1924 р. бахмутчанин не тільки лікар-гігієніст, а й лікар – позитивний євгеніст. Він наголошував: розумна соціальна політика, «побудована на основах превентивності», має не тільки лікувати хвороби, а й не допускати їх виникнення. А як співавтор підручника «Сучасне лікування венеричних хвороб», він вказував на необхідність запровадження дошлюбних євгеністичних консультацій (медичних оглядів, вивчення родоводів, офіційної заборони шлюбів з хворими на туберкульоз, венеричні та психічні хвороби).

Впродовж 1925 р. Антон Іванович поєднував навчання в Карловому університеті з написанням підручника з курсу «Загальної гігієни» для українських еміграційних високих шкіл. У 1926–1929 рр. вийшов із складу Всеслов'янського союзу лікарів та змушений був перейти на літнє практикування – заміни чехословацьких колег під час їх літніх відпусток. Це дозволяло заробляти більш-менш пристойну суму грошей на прожиття впродовж 6–9 місяців.

У 1929 р. Гончаренко, розуміючи наслідки світової економічної кризи, (зачепила Першу республіку чехів і словаків в 1932 р. та розтяглася до 1935 р.),

шукає лікарської практики на Підкарпатській Русі. Таку вдалося знайти у селі Вари поблизу Берегового (нині – село Вари Берегівського району Закарпатської області за 11 км від Берегового – О. З.). Тут він оселився з 1930 р. й практикував до 1936 р. А в 1937–1938 р. перебрався до Ужгорода.

Його становище погіршилося після окупації угорцями Карпатської України та підписання Мюнхенської угоди. Мало того, що був змушений був переїхати до Брна, то ще й доводилося дотримуватися нових законів щодо лікарської практики. Остання дозволялася лише після одержання посвідчення від окружного уряду.

У 1939 р. Гончаренку довелося пройти не тільки «ревізію державної належності», а й отримати гірке розчарування рішенням Ústřední jednota československých lékařů про неприйняття до неї усіх без винятку слов'ян-громадян Протекторату. А в лютому 1940 р. пережити закриття Спілки українських лікарів Чехословаччини.

Помер Антон Іванович Гончаренко 19 липня 1940 р. у Брні.

Литвиненко-Анпілова Людмила

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

КІЛЬКІСНИЙ СКЛАД НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ ДОНЕЧЧИНИ (1941–1943)

This historical essay reveals the issue of quantitative indicators of participants in the OUN underground in the Staline (now Donetsk) region during World War II in all district and city underground centers of the region. In addition to statistical data, the study contains the names of key participants in the OUN underground in the Staline region, the number of district organizations, as well as an assessment of indicators obtained based on comparing data from archival materials with the memories of participants in the events and calculations by previous researchers.

Keywords: Eastern Ukraine, Donbas region, Staline / Donetsk region, World War II, nationalist underground, OUN.

Діяльність ОУН на Донеччині є багато в чому дискусійною і проблематичною для дослідження темою в сучасній українській та зарубіжній історіографії. Цілком об'єктивні труднощі, пов'язані з недоступністю джерел через сьогоденну російську агресію та окупацію обласних центрів Донбасу, доповнюються недостатньою дослідженістю цієї теми й браком відповідної наукової літератури. Основними працями з історії ОУН на Донеччині наразі залишаються публікації, зокрема й монографічні, О. Добровольського та В. Нікольського, втім і вони через певні причини не можуть претендувати на ґрунтовність і вичерпність. Однією з прогалин наявних досліджень залишається відсутність у них докладних статисти-

стичних даних щодо кількості підпілля ОУН в регіоні. Побіжно цього аспекту торкаються О. Добровольський, В. Нікольський та В. Сергійчук, але повноцінних підрахунків щодо кількісного складу підпілля ОУН на Донеччині жоден автор досі не опублікував, що зумовлює необхідність проведення цієї роботи.

Поставивши перед собою таке завдання, авторка опрацювала весь доступний масив архівних документів, переважно особових кримінальних справ та оперативних справ НКВС з Архіву Служби безпеки України по Донецькій області, зіставила отримані результати з даними попередників і спогадами учасників подій, зокрема одного з лідерів підпілля ОУН та члена Південної похідної групи в 1942–1943 рр. Є. Стахіва, і вперше отримала загальну статистичну картину щодо особового складу підпілля ОУН як у Сталінській (Донецькій) області загалом, так і в районних осередках. Згідно зі здобутими даними, районні та міські організації ОУН протягом 1941–1943 рр. мали такий кількісний склад:

Авдіївка – 18 осіб (відомі поіменно);

Волноваха – 60 осіб (відомо поіменно 29 осіб);

Горлівка – 60 осіб (відомі поіменно);

Єнакієве – 1 відома особа;

Костянтинівка – 49 осіб (відомі поіменно);

Краматорськ – 100–120 осіб (відомо поіменно 7 осіб);

Макіївка – 60 осіб;

Маріуполь – 200–300 осіб (відомо поіменно 55–56 осіб);

Мар'їнка – 61/80 осіб, згідно з різними джерелами (відомо поіменно 19 осіб);

Ольгинка – 30 осіб (відомо поіменно 23 особи);

Красноармійськ (Покровськ) – 65–90 осіб (відомо поіменно 11 осіб);

Піски – відома 1 особа;

Слов'янськ – 80 осіб (відомо поіменно 47 осіб);

Харцизьк – 16 осіб (відомо поіменно 5 осіб);

Юзівка (Сталіне) – відомо поіменно 76 особи включно зі зв'язковими (+ 10–12 осіб без прізвищ із 1-ї та 2-ї похідних груп);

Ясинувата – відомо поіменно 38 осіб.

Особливу увагу треба приділити керівникам осередків ОУН районного / міського та обласного рівня. Окрім організаційних голів ланок, варто зазначити прізвища найбільш активних діячів ОУН, які зробили великий внесок у діяльність підпілля на місцях: у Волновасі – М. І. Кривенко; в Авдіївці – Б. Кудря, Й. Софтенко, І. О. Колесник; в Горлівці – І. Голуб, О. Чернявський, С. Є. Мушенко; в Костянтинівці – А. Т. Кирпенко; в Краматорську – Д. Гілляка, С. Кутєва; в Маріуполі – М. М. Стасюк, Ф. М. Лічман, Я. І. Жижюра, А. Ірій-Авраменко; в Мар'їнці – О. Зінченко, Телепа; в Ольгинці – І. Іванчура, А. Ястремський, С. Складенко; у Красноармійську (Покровську) – В. Петренко, В. Якубович;

у Слов'янську – П. М. Шинкар, А. К. М'якушко, С. Посунько; у Юзівці (Сталіноному) – В. Болгарський-Булавський, Є. Стахів, І. Клим, В. Гладкий, М. Кривошапко, І. Свічинський, І. Ковалевський; у Харцизьку – Капустін; у Ясинуватій – А. Гербич, В. Ф. і Т. М. Волкови.

За підсумковими даними, у Сталінській (Донецькій) області діяли такі ланки проводу: 1 обласний, 1 міський у м. Юзівка (Сталіне) та 18 районних організацій – Авдіївський, Андріївський, Артемівський (Бахмут), Будьонівський (Юзівка), Волноваський, Горлівський, Дружківський, Костянтинівський, Красноармійський (Покровський), Маріупільський, Мар'їнський, Ольгинський, Орджонікідзевський (Єнакієве), Селидівський, Слов'янський, Сніжнянський, Харцизький, Чистяківський. Також діяли осередки в містах, селищах та районах великих міст, які представлені ланками в Краматорську, Ясинуватій, с. Гришиноному, Макіївці, Дебальцевому, Красногорівці (Мар'їнський район), Новоекономічному, Пісках, Торезі, Комсомольську. Найбільш потужні підпільні центри були в Юзівці, Маріуполі, Слов'янську, Волновасі, Мар'їнці, Горлівці, Костянтинівці, Авдіївці, Краматорську, Красноармійську, Горлівці та Ясинуватій.

У підсумку, різні алгоритми підрахунків дали неоднакові результати щодо загальної кількості учасників націоналістичного підпілля ОУН на Донеччині: поіменні списки учасників ОУН із кримінальних справ НКВС містять відомості про 439–440 осіб, статистика архівних документів нараховує орієнтовно 722–847 осіб; кореляція цієї статистики з підрахунками В. Сергійчука і О. Добровольського виводить на цифру в 934–1 079 осіб. Із високою ймовірністю реальна кількість учасників була вищою.

Така оцінка ґрунтується на кількох припущеннях: 1) підрахунки здійснювалися здебільшого за матеріалами допитів засуджених учасників подій органами НКВС, а засуджено, вочевидь, було не всіх реальних учасників; 2) якусь частину підпільників була репресовано ще німецькими органами протягом 1941–1943 рр., тому в матеріалах допитів НКВС вони просто не фігурували; 3) чимала кількість оунівців евакуювалась до приходу радянських військ, а відтак змогла уникнути арешту й потрапляння до документів НКВС. Навіть більше, досі немає достеменних даних про точну кількість членів похідних груп, зокрема другої південної похідної групи, яка прибула на Донеччину в лютому 1942 р. Ще одним чинником, який міг би збільшити кількісні показники ОУН, можна вважати залученість до підпілля членів «Просвіт», які активно співпрацювали з націоналістами, постаючи певним прикриттям для діяльності ОУН, особливо в період німецької окупації. Маємо надію, що з часом майбутнім дослідникам вдасться отримати більш чітку картину щодо кількісного складу націоналістичного підпілля в Донецькій області та розкрити невідомі сьогодні сторінки української Донеччини в боротьбі за незалежність. Безумовно, наше сподівання буде

можливе лише у випадку звільнення Сходу України та віднайдення, можливо, уже втрачених, архівних джерел.

Романько Валерій

Донецька обласна організація Національної спілки краєзнавців України

НЕСКОРЕННІСТЬ ДУХУ ВАСИЛЯ СТУСА У БОРОТЬБІ ПРОТИ ТОТАЛІТАРИЗМУ (ЗА СПОГАДАМИ БЛИЗЬКИХ ТА ЗНАЙОМИХ)

Based on the memoirs of Vasyl Stus's relatives and acquaintances, the author attempts to show the indomitable spirit of the well-known human rights defender and poet under the conditions of the Soviet totalitarian system. The memoirs of Vasylyna Kotsiubynska, Yevhen Sverstiuk, Stanislav Telniuk, and Petro Bondarchuk are used. The author sees the relevance of the issue in the fact that today's and future generations of Ukrainians must not forget one of the unyielding fighters for Ukraine.

Keywords: totalitarianism, indomitable spirit, commemoration.

Актуальність питання вбачаємо у тому, що життя, творчі здобутки, а особливо громадянський подвиг Василя Стуса потребують постійного звернення до його постаті, яка є прикладом і стимулом до дії в ім'я України.

Мета статті – на основі спогадів близьких та знайомих Василя Стуса показати особливості його характеру в особливо важких умовах тоталітарної системи, у якій йому довелося жити та творити.

Порівнюючи Василеві роздуми щодо життєвих проблем, викладених ним у розмовах чи статтях, виступах на суді чи у віршах, з думками та вчинками інших добре відомих правозахисників, можна дійти висновку: Василь Стус відрізнявся від інших насамперед своїм нескореним духом у боротьбі проти тоталітаризму. Це підтверджують найближчі його соратники, друзі та близькі йому люди. Михайлина Коцюбинська, яка добре знала Василя, згадувала: «Ні на день, ні на годину не переставав бути собою. Наругу над іншими, вимушену німоту сприймав як особисту кривду».

Відомо, що в житті Василя був нелегкий період, коли його виключили з аспірантури і він пішов найнятися кочегаром у котельню, а йому відмовили: «Не маємо права брати вас, аспіранта, нам же по шії надають...». Про це він розповів своєму товаришеві Петру Бондарчуку, коли вони зустрілися у Києві, у скверіку неподалік головпоштамту. Розповів ще й про те, що арештували Івана Світличного, який заходив у Спілку письменників, у ЦК, там «стукнув кулаком по столі, а мене витурили...». Наш земляк, знаний донецький поет Петро Бондарчук згадував: «Я візьми й скажи: “Ех, Василю, було б тобі помовчати трохи та закінчити аспірантуру, захистити дисертацію, а потім вже...” – і спіткнувся на

слові, бо він раптом поглянув на мене так, як, либонь, отоді, коли я признався, що не чув про Рільке і не знаю Пастернака... Хоча, ні, не зовсім так: тоді в його погляді було більше подиву й недовіри, тепер же болість і приреченість так і ячали в його очах: “Я так не можу”, – приказав він. І в моїй душі заклубочився холод: я зрозумів – він і справді **так** не може...».

Михайлина Коцюбинська: «Так і жив – по-своєму, по-стусівськи, ні під кого не підлаштовуючись, ні перед ким не схиляючи голови. Жив, як підказувала совість, яким був характер. Він і інших закликав «не боятися танка, хай він і трощить все на своєму шляху, а йти назустріч танкові...». Але навіть вірні однодумці, які крокували поруч, не витримували такої напруги: згинались, відходили в сторону, відводили очі, десь та в чомусь погоджувалися зі владою.

Товариші у диспутах зі Стусом наводили приклади того, що і Рильський, і Сосюра, і Бажан, та й сотні інших жили подвійним життям. Стус же у дискусіях наводив приклад Хвильового: своїм самогубством той реабілітував себе перед народом, знайшов свій шлях із подвійного життя. Товариші запитували: «Так що, всім треба було стрілятися чи лізти в петлю?». Стус пом’якшував свою думку: «Так, ви маєте рацію... Але ж ...». І оце «але ж ...» виділяло Стуса серед інших, ставило його на вищій щабель.

До Василя приходили на побачення, передавали вузлик із речами та продуктами й тихенько просили: «Не згорай, не згорай так одразу». Тліти він не міг. Євген Сверстюк сказав: «Не було сили, яка його стримувала, і не було сили, яка б його стримала. Оскільки свобода вибору – то завжди те, що може собі дозволити характер, то вибору у Базилеоса не було. І він вийшов на свою Сенатську площу».

Михайлина Коцюбинська: «Не було йому місця тут, в цьому світі, бо притерпітися до всього цього – ціною більших чи менших втрат – як притерплювалися всі ми, він не міг. Кидався незахищеними грудьми на амбразуру, готовий прийняти на себе вогонь. Без ніякого страхування, без найменшого тактичного маневру, без таких звичних для нас гальм житейської мудрості чи спасенного “тверезого глузду”».

Євген Сверстюк: «Сумніву нема, що Василь Стус, якому і народитись випало на Свят-вечір, був людиною, створеною для легенди. Завжди і скрізь він був людиною “іншою”. Моральні імперативи послаблювали його інстинкт самозбереження, і скрізь, навіть у середовищі близьких, були ті, що докоряли йому за нерозважність. Навіть в останньому колі кучинського пекла він був єдиним, хто не відмовлявся від голодівок з приводу сумних дат, – він був єдиним, хто приймав світ ідеалів і принципів за єдино справжній світ. І він був дуже самотній – навіть поряд із славними людьми, що любили його і оточували – в сусідніх камерах».

Не один із нас запитував: чи усвідомлював Стус, що несе у собі рідкісний національний скарб, що він іде попереду і назустріч небезпеці? На думку Євгена Сверстюка, усвідомлював. І ще ясно усвідомлював те, що його муки – то муки дружини, сина, рідних і близьких.

І все ж, враховуючи, що «ціна на національний скарб зовсім упала», він взяв цей важкий тягар на себе – якщо не я, то хто? «Стус не питав, чи важкий хрест, а природно і постійно ніс обов'язок честі, як спадок предків»; «Василь Стус творив легенду свого життя не для слави, а в силу своєї натури» (Є. Сверстюк).

Нам сьогодні необхідно особливо уважно прислухатися до слів Євгена Сверстюка: «Наш обов'язок честі – зберегти образ Василя Стуса правдивим. Ім'я його не надається для політичної демагогії і плакатного патріотизму. Під його прапором мають право збиратись безкорисні ідеалісти – саме ті, хто світить незалежно від обставин і від погоди надворі».

Життя і подвиг Василя Стуса – це приклад поколінням сьогодення та майбутнім, це нагадування нам про те, що у важких умовах для конкретної особистості, для всієї країни треба набратися мужності і, за необхідності, «вийти на свою Сенатську площу».

ДОНЕЧЧИНА ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Мелекєсцев Кирило

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДОЛЯ ДВОХ САДИБ БАНТИШІВ ЯК УРОКИ З ІСТОРІЇ ДОНЕЧЧИНИ ЗАРАДИ ЇЇ МАЙБУТНЬОГО

The aim of this research is to identify the potential for preserving and rethinking historical memory through the architectural heritage of manor estates in the Donetsk region, with a focus on two Bantysh family estates located near the cities of Sloviansk and Kramatorsk, in the context of post-war regional identity reconstruction. The study examines the historical trajectory and current state of these sites, emphasizing the physical destruction caused by Russian military aggression in 2022, as well as earlier restoration practices that disregarded the authenticity of architectural heritage. The findings reveal that despite the lack of official protected status, these estates represent valuable cultural landmarks that have embodied region-specific memory and identity across different historical periods. The results of the research may be applied in the development of regional cultural heritage protection programs, the creation of registries of damaged or lost sites, and in shaping policies related to architectural restoration and revitalization.

Keywords: architecture, auxiliary sciences of history, Donetsk region, information warfare, history of Ukraine, Sloboda Ukraine.

Повномасштабне вторгнення, що розпочалося у 2022 р., суттєво ускладнило ситуацію для тих, хто займається збереженням історичної спадщини Донецької області. Активні бойові дії та розширення територій, захоплених російськими військами, поставили під серйозну загрозу численні архітектурні пам'ятки Сходу України. У зв'язку з цим особливої важливості набуває дослідження таких об'єктів, навіть у форматі дистанційної роботи. Зокрема, за ініціативи істориків ДонНУ імені Василя Стуса під керівництвом Н. Р. Темірової було започатковано проєкт «Історико-культурна спадщина Донецької області: документування втрат і перспективи відновлення» за підтримки IWM (Австрія).

У процесі реалізації проєкту було виявлено архітектурні об'єкти історичної цінності, які зазнали пошкоджень внаслідок московської агресії або з інших причин.

Мета дослідження полягає у виявленні потенціалу збереження і переосмислення історичної пам'яті навколо нерухомих об'єктів садибної архітектури Донеччини, зокрема двох маєтків Бантишів поблизу міст Слов'янськ і Краматорськ, у контексті повоєнного відновлення регіональної ідентичності.

Палац Бантиша у с. Прелесне, що поблизу м. Слов'янськ, – садово-архітектурна пам'ятка ХІХ ст. Садибу розпочав будувати ще у ХVІІІ ст. Василь Васильович Бантиш (1740–1812), з гілки роду молдовських господарів Кантемирів (зачинатель династії мав кримськотатарське походження), але завершене будівництво палацу було у 1837 р. Олександром Федоровичем Бантишем. Від оригінальних

будівель XVIII ст. зберігся лише дерев'яний хрест на місці спаленої більшовиками церкви Василя Великого (1770–1928). Відступаючий від центральної двоповерхової частини портик зміцнюють чотири триумфальні колони, увінчані іонічною капітеллю. Біля садибного будинку флігель, у якому жив письменник Григорій Данилевський, – його портик теж підпирають чотири колони. За СРСР тут був піонерський табір, який належав залізничному відомству, але у 1995 р. табір було закрито через труднощі фінансування, садиба залишалася без використання, як зазначає М. Назаренко для сайта «Україна Інкогніта». Далі будівлі були закинуті, однак поблизу працював (з 1983 р.) музей просто неба народної архітектури.

Садибі поблизу м. Слов'янськ вдалося пережити дві Світові війни та московську агресію на Донбасі у 2014 р. Однак у 2022 р., внаслідок обстрілів агресора пам'ятка була наполовину зруйнована: повністю знищений фасад «історичного» корпусу колишнього піонерського табору, обвалилися колони у стилі класицизму XIX ст.

Щодо маєтку в селищі міського типу Комишуваха поблизу м. Краматорськ, то його побудував Василь Олександрович Бантиш (1858–1915), землевласник, громадський діяч, депутат III скликання Державної думи від Харківської губернії, помер у своєму маєтку, про що, згідно зі знахідкою краєзнавця В. Іванова, повідомила дружина. За більшовиків у маєтку влаштували дитячий будинок. У 1970-х рр. замість мансарди звели повноцінний другий поверх, прибудову і кілька господарських будівель. Коли дитячий будинок перемістився у Краматорськ, у колишньому поміщицькому комплексі було вирішено організувати табір праці та відпочинку учнів. У 1973 р. його реорганізували у «Глобус» – міжнародний студентський табір. Із 1989 р. до 2004 р. поміщицький дім став притулком для трьох родин біженців турків-месхетинців із Центральної Азії, як вказують матеріали Донецького краєзнавчого музею. Як свідчать місцеві тревел-блоги та вебсайт Донецької ОДА, в середині 1990-х рр. садиба увійшла до регіонального ландшафтного парку «Краматорський». Збудовано невеликий зоопарк, місця для відпочинку, втім будівля не використовувалася, стояла покинутою.

Із 2014 р. почалась поступова реконструкція маєтку з метою створення візит-центру та музею природи. Проте, як показують матеріали *ДероДонбас* та Громадського радіо, нова реконструкція у 2019–2021 рр. повністю викривила зовнішній вигляд пам'ятки: незважаючи на те, що оригінальна камінна та цегляна кладка на фасаді збереглася, будівельники просто знищили її, закривши сучасними оздоблювальними матеріалами. Фактично будівля втратила свій історичний вигляд. Керівник обласного департаменту екології Сергій Натрус пояснив результати реконструкції тим, що будівля не має охоронного статусу та за документами не є історичною пам'яткою, тож реконструювати її можна як завгодно.

За словами керівника краматорського управління з гуманітарних питань Андрія Гореславця, наразі у Краматорську лише одна будівля має охоронний статус – палац культури НКМЗ, який визнано пам'яткою архітектури місцевого значення.

Отже, внаслідок проведеного дослідження було виявлено, що садиби родини Бантишів у Прелесному та Комишувасі є не лише зразками садибної архітектури XIX ст., але й носіями локальної історичної пам'яті, яка формувала регіональну ідентичність Донеччини протягом кількох епох, із характерними для цих епох «суспільними цінностями», що відображено у навколишніх будівлях, які добудовувалися до палаців у різні часи – від дореволюційного періоду (церкви та альтанки) до радянського (дитячі будинки і піонерські табори) та пострадянського (музеї просто неба, ландшафтні парки, зоопарки) часу. Спільною рисою обох випадків є відсутність правового охоронного статусу об'єктів, що базується переважно на радянських списках пам'яток, що уможливило нехтування їх цінністю.

Практичне значення здобутих матеріалів полягає у можливості їх використання під час формування регіональних програм охорони пам'яток, створення реєстрів пошкоджених або втрачених об'єктів, а також з метою підготовки фахових рішень щодо реконструкції або ревіталізації історичних споруд. Можна побачити на прикладах існування пам'яток у добу незалежності, де фокус «суспільної благодаті» від пам'ятки змістився з надання місцевості і будівель для дитячої активності на перетворення об'єктів на частини ландшафтних експозицій. З урахуванням помилок реконструкцій цей принцип може бути використаний знову для відновлення первинної мети садиб – естетичного тріумфу.

Мартинчук Інна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ПЛАСТУНСЬКІ СТАНИЦІ ДОНЕЦЬКОЇ ОКРУГИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ І ЗДОБУТКИ

For modern Ukraine, the problem of forming the traits of citizenship, responsibility to society and the state in the younger generation is relevant. The purpose of the presented study is to highlight the areas of activity and modern risks of the scout movement, namely the plast cells of the Donetsk region. Scout villages of Donetsk region are part of the all-Ukrainian scout organization Plast, which educates young people in the spirit of patriotism and self-education. Summarizing the specifics of volunteer activity since the beginning of the Russian-Ukrainian war, we can identify priority areas of youth volunteering: assistance to the army, assistance to victims, information support, organization of educational and sports events, work in emergency situations.

Keywords: Donetsk region, scouting, Plast centers, volunteering.

Найглибше суспільні ризики у громадянському суспільстві проявляються у кризові періоди. Соціальна робота з молоддю в умовах війни є складним та багатогранним процесом, який потребує комплексного підходу та скоординованих зусиль багатьох зацікавлених сторін. Тому вивчення напрямів діяльності молодіжних волонтерських організацій, нагальних проблем в умовах війни вважаємо надзвичайно актуальним.

Об'єктом дослідження є скаутські організації Донецької області (округи), насамперед – українська скаутська організація «Пласт».

Серед сучасних досліджень волонтерського руху, його впливу на формування громадянського суспільства, практичних аспектів волонтерства в умовах війни в Україні виділимо наукові розвідки Л. Полівко, В. Лободи, І. Найди, Д. Бибик, О. Панькової, А. Котелевець, О. Гаврилової та ін.

Метою дослідження є висвітлення питань організації, напрямів діяльності й сучасних ризиків пластових організацій Донецької області. Особливий наголос робиться на окресленні форм і методів їх роботи в умовах російсько-української війни.

Скаутинг на території України має багату історію, що сягає початку ХХ ст. Варто зазначити, що історія українського скаутингу бере свій початок на території сучасної Донецької області. В 1909 р. у Бахмутському повіті Катеринославської губернії гімназист, а згодом військовий і пластовий діяч, доктор медицини Антін Іванович Гончарів-Гончаренко створив першу бойскаутську дружину (роту).

Український скаутинг активно розвивався в царській Росії, поруч із російським скаутським рухом «юных разведчиков» та польських харцерів.

У радянській період розвиток скаутського руху був неможливий, лише наприкінці 1980-х рр. змінюється політична ситуація, постають організації, які сприяють національному відродженню. Вже на початку 1990-х рр. пластові гуртки були у Луцьку, Києві, Донецьку та на Львівщині.

Пластуни Донеччини – це члени української скаутської організації «Пласт», яка існувала на Донеччині до повномасштабного вторгнення, сприяючи активізації діяльності серед молоді. До 2014 р. пластові осередки були створені у Донецьку, Краматорську, Авдіївці, Селидовому, Маріуполі, Бахмуті, Слов'янську, Святогірську, селах Миколаївка Волноваського району, Кальміуське Старобешівського району та інших населених пунктах області. Тільки у складі Донецької станиці на 2012 р. нараховувалось 150 учасників.

Перший пластовий гурток у Донецьку виник у 1992 р. Біля витоків організації стояв В'ячеслав Олійник – син відомої правозахисниці Марії Олійник, на квартирі якого проводилися перші збори. Донецький пласт був заснований на базі СШ № 65, яка була єдиною в місті з українською мовою навчання.

У Краматорську пластова станиця була створена у 2000 (або 2001) р., в Авдіївці – у 2003 р., у Маріуполі – 2020 р. Цей період став новим етапом розвитку

скаутизму на Донеччині. Згодом саме Краматорськ стає значним осередком Пласту на Сході України, де успішно розвивалися скаутські осередки. Через війну більшість осередків евакуювалися з Краматорська, а керівник краматорської пластової станиці Максим Потапчук воює проти росіян у складі Збройних Сил України.

Історія Маріупольської станиці хоча нетривала за часом, але плідна. Офіційне створення першого пластового гуртка у Маріуполі належить до 2020 р. і пов'язане з харків'янином Сергієм Молчановим, який після 24 лютого 2024 р. пішов добровольцем у ЗСУ.

На офіційних онлайн-сторінках осередків наголошується, що з 2014 р. скаутський рух на Донеччині активізувався. Діяльність пластунів на Донеччині до повномасштабної війни була спрямована на волонтерство та виховання молоді. Пластуни привозили Віфлеємський Вогонь Миру, займалися евакуацією та іншими видами волонтерської допомоги. Сьогодні організація спрямована на роботу серед молоді, активно займається патріотичним вихованням, навчаючи відповідальності, самостійності та служінню державі.

Одним із прикладів плідної роботи є реалізація проєкту зі створення першого пластового табору на Донеччині (серпень 2020 р.). Головна його мета – розбудова скаутського руху в регіоні. Пройшов табір у селі Маяки Слов'янського району. Запустити табір вдалося завдяки двом юнакам-пластунам – Дмитру Гуцману зі Слов'янська та Денису Папіну з Краматорська, які виграли гроші на проєкт за активної участі громадської організації «Теплиця» зі Слов'янська.

Під час війни постало нагальне питання збереження осередків, визначення пріоритетів і реалізація найактуальніших громадянських проєктів. Згідно зі звітами інтернет-сайта Організації, сьогодні діючими залишаються молодіжні пластові осередки Донецька, Авдіївки, Краматорська, Маріуполя, Святогірська, Слов'янська. Координаційні дії осередків проводить громадська організація «Донецька округа», створена 20 грудня 2019 р.

Пластові осередки Донеччини відновлюють роботу, заохочуючи дітей-переселенців, продовжують активно займатися волонтерством, допомагають в евакуації та підтримці постраждалих, збирають кошти на потреби українського війська, організовують спортивні й культурно-просвітні заходи.

Незважаючи на воєнні дії, пластуни «Донецької округи» продовжують діяти, а їхня діяльність у регіоні була і залишається одним з найуспішніших прикладів розвитку Пласту на Сході України. Багато молодих пластунів мріють повернутися в рідні міста після війни, щоб відновити діяльність і далі розвивати Пласт на Донеччині.

ЗАГАДКОВІ ОБСТАВИНИ ПОЛОНУ 501-ГО ОКРЕМОГО БАТАЛЬЙОНУ МОРСЬКОЇ ПІХОТИ У ПЕРІОД ОБОРОНИ МАРІУПОЛЯ: ОЦІНКИ ДОСЛІДНИКІВ

Among the units of the Defense Forces of Ukraine that defended Mariupol at the beginning of the invasion of the Russian invaders, the 501st Separate Marine Battalion stood out, which was captured under mysterious circumstances on April 4, 2022. Journalist O. Kyrylenko and historians M. Zhyrokhov and R. Ponomarenko were among the first to provide brief information about this mysterious event in 2022. The following year, representatives of Ukrainian electronic media resources and experts tried to find out the reasons and circumstances of this emergency situation that unexpectedly arose during the defense of the Azov stronghold.

Keywords: defense of Mariupol, 501st Separate Marine Battalion, mysterious capture of marines, research into the problem of capture.

Метою цього дослідження є аналіз здійснених спроб вивчення загадкових обставин полонення 501-го окремого батальйону морської піхоти на початку квітня 2022 р., що стало надзвичайною подією під час оборони Маріуполя.

Серед підрозділів Сил оборони України, які захищали Маріуполь на початку вторгнення російських загарбників, перебував 501-й окремий батальйон морської піхоти (ОБМП), який за загадкових обставин 4 квітня 2022 р. потрапив у полон. Одними з перших про цю незвичайну подію у 2022 р. подали коротку інформацію журналістка газети «Українська правда» (УП) О. Кириленко та історики М. Жирохов і Р. Пономаренко. В УП згадав про полон морпіхів військовослужбовець 36-ї окремої бригади морської піхоти імені контрадмірала Михайла Білинського з позивним Арістид.

М. Жирохов та Р. Пономаренко у книзі «Маріуполь у вогні, 2014–2022» лише констатували, що «4 квітня в Маріуполі склав зброю 501-й батальйон морської піхоти підполковника Миколи Бірюкова» чисельністю 267 осіб. Було зазначено, що здача в полон цього батальйону була першим з початку війни випадком масової здачі в полон українських військовослужбовців, що вкрай негативно позначилося на обороні міста.

Р. Пономаренко в розвідці, опублікованій у польському журналі «Technika wojskowa» майже дослівно повторив цей фрагмент, але висловився ще більш різко, характеризуючи вказаний епізод як капітуляцію, що оголила фланги сусідніх українських підрозділів.

У 2023 р. ця надзвичайна подія опинилася у фокусі уваги журналістів, представників українських електронних медіаресурсів. Дослідники намагалися з'ясувати причини та обставини цієї трагічної ситуації, що несподівано виникла під час оборони приазовської твердині. Для висвітлення теми автори використо-

ували інформацію з відкритих українських та російських джерел, спогади морпіхів, які повернулися з полону.

Значний інтерес становить дослідження представників громадської організації «Медійна ініціатива за права людини» (МІПЛ), яка поєднує журналістику та правозахист. М. Климик та Т. Катриченко провели велику дослідницьку роботу щодо питання про полонення 501-го окремого батальйону морської піхоти. Журналісти у публікації 2023 р. зазначають, що ця загадкова подія донині мало вивчена, залишаються невідомими її причини. Почалося розслідування правоохоронних органів про добровільну здачу у полон. Слідство з боку Державного бюро розслідувань відбувається повільно, бо більшість військовослужбовців батальйону, зокрема і його командир Микола Бірюков, все ще перебувають у полоні. Авторки повідомили, що МІПЛ, використовуючи різні джерела інформації, намагається реконструювати розташування і стан 501-го окремого батальйону протягом перших тижнів повномасштабної війни, до його полону.

Українська журналістка О. Тороп з BBC News подала інформацію, що 501-й окремий батальйон 36-ї окремої бригади морської піхоти імені контрадмірала Михайла Білинського на початку повномасштабного вторгнення РФ змушений був постійно змінювати свої позиції. Наприкінці березня, коли морпіхи 501-го батальйону опинилися на території заводів ім. Ілліча та «Азовмаш», ситуація погіршувалася: не вистачало боєприпасів, продовольства, води та медикаментів, зростали людські втрати. За цих складних умов підрозділ на початку квітня зник зі своїх позицій. Рашистські пропагандисти демонстрували відео про добровільну здачу 277 українських морпіхів у полон. За словами журналістки, розслідування, проведене МІПЛ, засвідчило, що, не дочекавшись підкріплення, бійці батальйону вирішили йти на прорив, але за незрозумілих обставин були полонені.

Власне розслідування провів одеський фронтовий кореспондент із «Думської» Г. Ак-Мурза. Він зазначає, що ця ганебна акція відбулася з ініціативи комбата підполковника М. Бірюкова, який став зрадником, за участю старшого лейтенанта, начальника речової служби батальйону К. Безсмертного. На думку автора розслідування, від 1 квітня, за три доби вони вивели більшу частину підрозділу зі своїх позицій і здалися в полон.

Розслідувачі Інформаційного агентства «Вчасно» звернули увагу на те, що «весь 501-й батальйон українських морпіхів, які на той час залишалися живими – просто зник зі своєї позиції». Кремлівські пропагандисти одразу заявили, що він «добровільно» здався в полон.

Журналісти агентства «Вчасно» у зв'язку з цим розглянули публікацію МІПЛ, свідчення морпіхів, які повернулися з полону, зазначили, що за відповідною статтею 430 Кримінального кодексу України почалося офіційне розсліду-

вання ДБР. Ситуація щодо полону 501-го батальйону дуже стурбувала рідних бійців, які опинилися у скрутному матеріальному становищі, і вони відкидають версію про зраду підрозділу.

Свідки з-поміж морпіхів звернули увагу на підступну роль старшого лейтенанта К. Безсмертного, який обдурив бійців батальйону і свідомо заманив їх у пастку полону. Щодо цього поширювалася різноманітна дезінформація про підготовку «зеленого коридору» для виходу з оточення. Намагалися навіть замішати у цю брудну історію головнокомандувача генерала В. Залужного. Висловлювалася думка, що полон 501-го батальйону був ініціативою групи людей з-поміж його командного складу.

Старший редактор nv.ua М. Піддубний фактично повторив відому версію щодо полону цього підрозділу, посилаючись на розслідування МППЛ, зазначивши, що це «загадкова історія». За словами автора, офіційне розслідування виявило змову заступника комбата з окупантами, внаслідок чого відбулася злочинна дія здачі в полон, оскільки, «користуючись важкою ситуацією, в якій опинилися сили оборони в Маріуполі, зрадник спонукав командира припинити оборонні дії, здати зброю та особовий склад». Самі ж військовослужбовці були введені в оману і не усвідомлювали злочинність цього наказу.

Зазначені журналістські розслідування були опубліковані навесні 2023 р. У виданні 2024 р., не маючи остаточних висновків правоохоронних органів, М. Жирохов уникнув категоричних висновків щодо цього питання. Характеризуючи загадковий випадок з 501-м батальйоном, він обмежився загальною фразою про «неузгоджені дії», внаслідок яких значно погіршилася загальна ситуація.

Узагальнюючи наявні матеріали журналістських публікацій, можна зробити попередній висновок, що за надзвичайно складних обставин оборони блокадного Маріуполя відбувалися не лише численні факти героїзму українських воїнів, але також прикрі випадки здачі в полон, які потребують уважного аналізу з боку правоохоронців та незалежних дослідників. Для об'єктивного розслідування полону 501-го батальйону потрібні не лише вже отримані свідчення окремих людей, які необхідно поповнювати, але також матеріали допиту командирів, які були безпосередньо причетні до цієї ситуації. В ідеалі потрібні також документи з боку окупантів, але щоб їх отримати, потрібні великі зусилля протягом тривалого часу. Пропоноване дослідження можна використати для підготовки монографії про оборону Маріуполя на початку повномасштабної російської агресії.

Докашенко Галина

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ,

«Донбаський державний педагогічний університет»

ДОНЕЧЧИНА: ЛЮДИ, ДУХОВНІСТЬ, ПРИРОДА **(до концепції другого видання навчального посібника)**

The work offers the author's view on the second edition of the textbook on regional studies of the Donetsk region. Its structure – historical essays about famous people of the region, information about religious buildings and the natural environment – is aimed at activating the cognitive activity of students and pupils. The second, supplemented edition of the textbook is of particular importance in the light of the events in the region since 2014, as one of the tools for forming the national identity of the youth of the region.

Keywords: Donetsk region, military operations, cognitive activity of students.

Виклики воєнного часу не тільки не уповільнили, а навпаки, значно актуалізували процес дослідження проблем регіоналістики загалом та історичної регіоналістики зокрема. На посилення цих досліджень націлюють також і офіційні документи останніх років, наприклад, Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 рр. та ін., які визначають, зокрема, і завдання щодо розроблення навчальних матеріалів з історії окремих регіонів.

Для Донецького краю таке завдання має особливу значущість на тлі подій в регіоні з 2014 р. Цим і пояснюється постановка питання про друге, доповнене та перероблене видання вказаного навчального посібника, перше видання якого було здійснено у 2012 р. Тоді він отримав рекомендацію Міністерства до використання у навчальному процесі освітніх закладів усіх рівнів.

У другому виданні автори планують залишити довільну структуру із трьох розділів, присвячених характеристиці людського потенціалу, природного середовища та релігійної ситуації.

З огляду на положення, що історія країни – це історія її людей, перший розділ посібника присвячено характеристиці людського потенціалу нашого краю і через діяння конкретних людей проаналізовано історичну епоху. У першому виданні на основі методу просопографії було викладено наше бачення місця та ролі чотирьох історичних постатей, які беззаперечно канонізувались радянською історичною наукою і практично з тією ж беззаперечністю ігноруються сучасною. Це – засновники стаханівського руху П. Ангеліна, М. Ізотов, П. Кривонос, М. Мазай. Історичні нариси про них показують їх як людей свого часу, їх особисті трагедії як «заручників» епохи. Плануємо залишити ці нариси і додати історії сучасників героїв Донеччини – депутата, Героя України (посмертно) Володимира Рибачака, дослідника Ігоря Козловського, захисника Олексія Дульнева, студента Дмитра Чернявського, учня Степана Чубенка.

Другий розділ надає картину поліетнічного регіону, де часто об'єднуючим фактором виступала віра. У продовження першого видання, де основна увага приділена характеристиці християнських культових споруд переважно східного обряду, плануємо доповнити інформацію про релігійні об'єднання та культові споруди інших конфесій та релігій. Фізичне знищення багатьох з них, на нашу думку, ніяк не спростовує необхідність їх вивчення.

У третьому розділі, як і в першому виданні, розглядаються природні скарби Донеччини. Авторами наводяться описи національного природного парку, всіх відділень Українського степового заповідника та ландшафтних парків, окреслюється коло проблем, пов'язане з природокористуванням. Звертаємо увагу на наслідки посиленої індустріалізації попередніх десятиліть, що призвели до появи екологічних проблем, загострюємо увагу та ті збитки, які завдала й продовжує завдавати природньому середовищу війна, що катком пройшла практично по всій області. Плануємо використати в другому виданні роботи випускника нашого інституту Михайла Кулешова, який став переможцем міжнародного фотоконкурсу про природне середовище постпромислових регіонів.

До кожного з розділів пропонується набір світлин авторської роботи професора Віктора Докашенка. Значущість цих світлин посилюється тим фактом, що частина представлених на фото об'єктів уже реально не існують, вони знищені внаслідок воєнних дій.

Як і в першому виданні, автори свідомо відходять від подання навчального матеріалу у жорсткій відповідності до робочої програми та силабусу, оскільки вбачають своє завдання в тому, щоб навчити студентів самостійно вивчати свій край. Перше видання було включене до навчального процесу в умовах впровадження кредитно-модульної системи, в умовах активного просування української вищої освіти в європейський освітній простір і включення в Болонський процес. Методичний складник посібника підтвердив його можливості у формуванні нової парадигми освітньої діяльності, а саме застосування нових принципів організації навчального процесу, зокрема в дистанційному режимі, нового типу відносин між викладачем і студентом, унеможливлення репродуктивних методів навчання та ін. Кожен розділ завершується питаннями для самостійної роботи. Останні автори також намагаються вибудувати так, щоб стимулювати до пошуку вирішення проблеми. Інакше кажучи, завдання спрямовані на максимальну мобілізацію студентів до системного, активного навчання. Вони спонукають до самостійного пошуку джерел інформації і використання отриманих відомостей відповідно до мети та завдань власної пізнавальної діяльності й формування своєї ідентичності. Авторі посібника переконані, що ці завдання допомагають надати відповіді на виклики інформаційної війни, яку активно веде проти нас країна-агресор.

Романько Олексій

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ,

«Донбаський державний педагогічний університет»

КРАЄЗНАВЦІ ДОНЕЧЧИНИ ПИШУТЬ ІСТОРІЮ СІЛ ТА МІСТ РІДНОГО КРАЮ

The article is devoted to an important issue in local history: writing the history of towns and villages of the native region. Using the work of local historians of Donetsk region as an example, the author analyzes publications that highlight the history of settlements in Donetsk area.

Keywords: native region, local history, history of towns and villages.

Написання історії міст та сіл здавна було і залишається одним із тих актуальних питань, які вирішуються в українському краєзнавстві. У цій сфері діяльності маємо величезний досвід, набутий дослідниками рідного краю під час створення 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР». Голова Головної редакційної колегії цього унікального видання П. Т. Тронько зазначив, що воно стало результатом спільної праці понад 100 тисяч дослідників рідного краю – науковців, вчителів, бібліотекарів, журналістів, краєзнавців-аматорів, і «всі міста, містечка й чисельні села України отримали свою біографію, в якій зафіксовані основні історичні етапи їх розвитку».

Минуло уже чимало часу з того періоду, коли писалася та видавалася «Історія міст і сіл Української РСР» (1962–1974). Сам керівник проекту академік П. Т. Тронько уже в 2000 р. вказав на те, що видання, велике за обсягом та складне за змістом, з погляду сьогодення не позбавлене вад, «породжених умовами тоталітарної системи, яка наклала свій відбиток на історичну літературу і які були характерними для історичної науки того періоду». У своїй звітній доповіді на III з'їзді Всеукраїнської спілки краєзнавців України у 2004 р. П. Тронько закликав «докласти всіх зусиль до видання нової багатотомної «Історії міст і сіл», залучивши нові архівні документи та свіжі факти.

У багатотомній історії міст та сіл України маємо й спеціальний том, присвячений Донецькому краю, – «Донецька область» (гол. редактор Пономарьов П. О., 1970 р. видання).

Багато в чому саме робота над окремими томами у кожній області України дала могутній поштовх розвитку краєзнавчого руху. Проявивши неабиякий інтерес до історії рідного краю, краєзнавці Донеччини продовжували збирати та опрацьовувати матеріали, потім створювали краєзнавчі куточки та музеї, видавали буклети, брошури, книги, на місцевому матеріалі писалися дисертаційні дослідження.

Особливо активно краєзнавці Донеччини звернулися до написання історії населених пунктів після утворення обласної організації у складі Всеукраїнської

спілки краєзнавців (1990). Сьогодні ми маємо чималу бібліотеку з серії «Історія сіл та міст Донеччини», зокрема й приблизно 50 видань в архіві Донецької обласної організації НСКУ. Мета нашої статті – зробити короткий аналіз тих видань, які присвячені історії населених пунктів Донеччини.

Із 45 проаналізованих видань авторами досліджень стали вчителі шкіл чи викладачі середніх та вищих навчальних закладів – 72 %, музейні працівники – 22 %, 6 % – люди інших професій (журналісти, шахтарі, фермери).

Із 1995 р. до 2015 рр. окремими виданнями вийшли дослідження про такі села та селища, наприклад, у Красноармійському районі: с. Петрівка – автор Білоконь Д. П.; с. Червоний Яр – автор Єкасьов Б. П.; с. Журавка – автор Романько В. І.; с. Гродівка – автор Мамець П. Ф.; с. Луганське Мар'їнського р-ну – автор Демяновська Л. Ф.; селище Благодатне Волноваського р-ну – автор Дорога Н. М.; с. Старомлинівка Великоновосілківського р-ну – автор Темир С. К.; с. ім. Артема Костянтинівського р-ну – автор Штанько Н. Л.; селище Олексієво-Дружківка (автори Фіалко Є. Б., Шаповалов Є. О.), с. Маяки Слов'янського р-ну – автор Соловар В. В. та ін.

Маємо видання про історію міст Бахмут, Донецьк, Краматорськ, Часів Яр, Сніжне, Горлівка, Донецьк, Новоазовськ, Вуглегірськ, Єнакієве, Красноармійськ (Покровськ), Слов'янськ та ін.

Деякі автори дослідили історичні особливості у межах району (населені пункти, відомі люди, підприємства, природа тощо), наприклад, Бахмутський, Красноармійський.

Членкиня НСКУ, вчителька І. В. Шинкаренко дослідила історію школи № 3, що в м. Покровську – це теж невелика частинка рідного міста. А педагог-пенсіонер М. Ворона з Донецька зробив серйозне дослідження свого родоводу, створивши книгу «Мій родовід».

Керівництво Донецької обласної краєзнавчої організації всіляко підтримувало ідею написання історії сіл та міст рідного краю: автори видань у рік виходу книги відзначалися званням «Кращий краєзнавець року», грамотами та дипломами, на їхні видання виходили рецензії в обласній та місцевій періодиці, на звітних конференціях робилися виставки краєзнавчої літератури тощо.

На жаль, маючи багатий краєзнавчий матеріал з історії таких доволі великих сіл, як-от Гродівка Красноармійського району та Некременне Олександрівського району, створивши там непогані музеї історії своїх населених пунктів, їх керівники, Почесні краєзнавці Донеччини, відповідно Р. В. Мазоха та Г. І. Хоронько, так і не спромоглися ту багату історію з чисельними рідкісними фотографіями, документальними архівними матеріалами оформити у друковані видання. Сьогодні невідома доля музейних експонатів: музей історії села Гродівка залишився в окупації, розпоршуються експонати і в с. Некременне.

Отже, проведене нами дослідження з питання стану написання історії міст і сіл Донецького краю свідчить про те, що у цій справі зроблено доволі багато. Водночас чимало міст та сіл залишаються без серйозного дослідження та належного оформлення своєї історії. Проходять роки, відходять свідки важливих подій, внаслідок російсько-української війни деякі населені пункти взагалі знищені з їх музеями та архівними матеріалами. Тому необхідно зробити все можливе для того, щоб зберегти історію рідного села чи міста. А нам сьогодні залишається вірити в те, що якщо не нинішнє покоління, то одне з наступних все ж створить нову багатотомну «Історію міст і сіл України», у якій буде солідний том з правдивої та повної історії Донецької області.

Салагуб Людмила

Маріупольський державний університет

ДОНБАС: ІЗ ЧИМ ЗУСТРІЛАСЯ ОСВІТА У 2022 РОЦІ?

(авторсько-наукова версія історико-методологічних змін у викладанні)

The purpose of the research is to present the author's scientific version of historical and methodological changes in teaching. New approaches are highlighted in the context of historical retrospectives, taking into account the author's experience. An information case is provided with possible options for methodological techniques that will facilitate both the mastery of educational content and relaxation in wartime conditions. The materials presented in the abstracts can serve as a 'navigator' on the path to updating the methodological guidelines of modern educators who teach in secondary schools and higher education institutions.

Keywords: «Educational brunch», «Transformation» / «Reincarnation», «Everyday history», optical illusions, «educational vibe», «booster».

В умовах систематичного психологічного напруження (подекуди й негативних впливів «ПСО») використання довоєнних практик на шляху до реалізації освітніх завдань не є виваженим і доцільним. Війна змінила кожного з нас. Вагомим каталізатором на шляху до оновлення форматів освітніх тактик є той беззаперечний факт, що, на відміну від довоєнних років, не всі освітяни та учні / студенти мають доступ до навчання в офлайн-форматі. Зважаючи на вищезазначене, постало важливе питання щодо формування нових тактик задля успішної реалізації наукових активностей як із учнівством, так і зі студентською когортою, через призму акумуляції авторських (із домінуванням творчості та практичної орієнтованості) методів, прийомів і технологій навчання, що й зумовимо вибір проблематики дослідження.

Варто звернути увагу на взаємообмін практичними доробками між освітянами завдяки системному проведенню практико-орієнтованих заходів. Вони мають

«викристалізувати» систему нових методичних «лайфхаків». Метод, розроблений викладачем «власноруч», цінуватиметься його вихованцем набагато більше, ніж той, який було запозичено з мережі Інтернет заради простої формальності.

Серед цікавих (практичних) методів можуть бути такі:

– «Освітній бранч» (авторська розробка авторки розвідки, апробована на всеукраїнському рівні: <https://surl.li/uzrspu>);

– «Перевтілення / Трансформація» (метод Л. Салагуб, презентований під час проведення універсальних курсів підвищення кваліфікації на всеукраїнському рівні) тощо.

1. Об'єднання учнів (студентів, зокрема й аспірантської когорти) у групи (по п'ять осіб орієнтовно, можна – по чотири).
2. У кожній групі має бути: ватман, фломастери, портрет історичного (або ін. постаті) діяча (діячки), довідка про нього (неї); інструктаж щодо часу та особливостей виконання – завжди перед очима + вони повинні визначити свого «секунданта», щоб учитель (викладач) не «перебивав (ла)» їх.
3. Кожна група має 5 хв. на підготовку: 4 хв. орієнтовно – на виступ (із них: 2 хв. – репрезентація постаті в особі учня (студента); 2 хв. – для інших членів команди (визначення ключового «меседжу» виступу та підбиття підсумків щодо визначної особистості (висвітлення через контроверсійні (суперечливі) практики).
4. Один із членів команди, не задіяних у виступі, – реалізує його зйомку на телефон, інший – створює сторінку в ФБ під час підготовки до виступу.
5. Учень, який фільмував відео, – завантажує його в мережу «Інтернет».
6. Після виступу кожної команди – члени інших команд протягом 2 хв. обмінюються думками (фідбек).

*P. s.: можна вдосконалити «схему» на Ваш розсуд!!!!
Д. з – окрім контенту підручника слід переглянути записи виступів))))
+ АКСЕСУАРИ: «У КОГО, ЩО Є ПРОСТЕНЬКОГО..., А АНТУРАЖ БУДЕ ВЕЛИКИЙ!!!!».*

Авторський метод «Перевтілення / Трансформація»

Вагоме значення – прикладам «успішних успіхів» відомих людей, у яких не одразу втілилася в життя їхня мрія (людей, які пройшли тернистий шлях, але досягли внутрішнього спокою через особисте задоволення від продукування власних ідей). А подекуди – особистостей, доля яких насамкінець склалася не дуже успішно. Непересічне місце – І. Піддубному (борець, актор цирку, популяризатор спорту). Він був саме українським, а не російським силачем. На жаль, росіяни цілеспрямовано намагаються привласнити собі наших відомих співвітчизників. І спортивна сфера – не є винятком.

Пильна увага – популяризації нових напрямів досліджень, які локалізують окремі аспекти з повсякденного життя наших пращурів (історія виховання дітей на певних етапах історичної ретроспективи, ставлення до жінок, особливості системи харчування, святкування символічних для родини свят, ставлення до політичних реалій тощо). Це сприятиме емпатичному ставленню до представників минулих поколінь та актуалізації проблематики збереження української національної ідентичності через складники «Історії повсякдення», яка є одним із сучасних напрямів розвитку сторичної науки.

Задля релаксації під час освітніх активностей дієвим форматом є перегляд та аналіз оптичних ілюзій (оптичних оман). Як варіант – оптична ілюзія «Моя дружина і/або моя теща» (візуалізацію можна побачити за покликанням: <https://surl.lt/uhxiug>). Аналізуючи оптичні ілюзії, можна також провести своєрідний психологічний «моніторинг» свідомості особистості.

Один із викликів – недостатня майстерність здобувачів освіти в роботі з різними видами історичних джерел. На жаль, не всі звертають увагу на бібліографічні вимоги, вважаючи їх звичайною системою крапок, двокрапок, тире та ком. У такому випадку, як здобувачі освіти зможуть писати тези, статті, курсові та дипломні роботи?! Як вони правильно ідентифікуватимуть вітчизняні або іноземні видання? Якщо у процесі навчання (у старших класах ЗЗСО та на першому курсі ЗВО) буде закладена «бібліографічна база», – вона стане науковим «бустером» у майбутньому. Треба не зволікати до останнього року навчання. У фокусі – діяльність щодо розроблення спецкурсів, присвячених особливостям написання науково-дослідних робіт. Дійсно, у всіх ЗВО вони є. Однак їх науковий кейс має бути творчим, а не суто теоретичним (лекції + семінари)! Проведення «бранчів», під час яких звертатиметься увага на відмінності між літературою та історичними джерелами (з використанням візуальних прикладів), – посилить змістову цінність таких дисциплін, надавши змогу чітко опанувати структуру написання різних видів публікацій. Робота з джерелами має також особливе значення в контексті медіаграмотних наративів. Кожен із нас має усвідомлювати змістовий складник низки джерел (щонайменше трьох), щоб сформувати більш-менш правдиву «картину».

Отже, методологічні зміни в межах викладання історичної ретроспективи (репрезентації подій, процесів та явищ задля їх інтерпретації в сучасному контексті) знайшли своє місце у загальному «освітньому вайбі». Варто акцентувати на таких тематичних «бустерах» (підсилювачах):

- розробка авторських методологій викладання;
- візія історії через «публіку» (пересічне населення: його радощі та турботи життя) («Публічна історія»);
- продукування ідей щодо популяризації «успішних успіхів» наших співвітчизників;
- аналіз оптичних ілюзій («моніторинг психологічного стану» – авторське визначення);
- розроблення практичних дискурсів (творчого формату) щодо формування навичок роботи з різними видами джерел тощо.

Тодоров Ігор

Ужгородський національний університет

КЕНСЕЛІНГ РАДЯНСЬКОЇ ТА ІМПЕРСЬКОЇ ТОПОНІМІЇ ДОНЕЧЧИНИ

The study explores the process of renaming Soviet and imperial toponyms in Donetsk region as a crucial element of Ukraine's decommunization and decolonization policies. It highlights how place names served as ideological tools of Russification and how their replacement strengthens national identity, memory, and resilience against Russian aggression. The findings may be applied in cultural policy, local governance, and security strategies to consolidate society and preserve historical justice.

Keywords: decommunization, Donetsk region, toponymy, identity, memory politics.

Радянська та російська спадщина залишили значний відбиток на топонімії в Україні, зокрема в Донеччині. Назви міст, сіл, вулиць або географічних об'єктів на честь радянських і російських діячів, свят, подій створювали символічний простір, який закріплював ідеологічні наративи, політику русифікації та централізації. Після здобуття незалежності, а особливо після початку війни з Росією, постало питання про очищення цього простору як частини ширшої політики декомунізації та деколонізації.

Ідентичність і політика пам'яті. Російські та радянські назви несуть символічне навантаження, що підтримує імперську чи комуністичну ідеологію. Перейменування – спосіб утвердити українську історію, культуру, мову, відновити пам'ять про те, що було до радянського режиму, та про репресії і сучасну війну. Саме в контексті збройної агресії РФ, інформаційної війни та гібридних загроз радянські та імперські топоніми можуть використовуватись у проросійській пропаганді як докази «спільної історії», «спільної спадщини». Скасування таких назв допомагає укріпити суспільний опір і зменшити розмивання національної ідентичності. Правове забезпечення процесів декомунізації та дерусифікації в Україні є комплексним та включає низку законів, підзаконних актів, рішень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Ключовим нормативно-правовим актом, що започаткував процес декомунізації, став Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 р. Закон встановив заборону використання символіки тоталітарних режимів, увів обов'язковість перейменування топонімів, демонтаж пам'ятників, пов'язаних із комуністичним минулим, та зобов'язав органи влади здійснити відповідні заходи. Згідно з його положеннями, у випадку бездіяльності органів місцевого самоврядування рішення могли ухвалюватися органами державної влади (наприклад, обласними державними адміністраціями). Закон України «Про

забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) посилив правові передумови для дерусифікаційних змін, закріпивши пріоритетність української мови у публічному просторі, освіті, культурі, медіа. Хоча формально цей акт не є «дерусифікаційним», його положення уможливають процес поступового витіснення російськомовного середовища з офіційного та публічного простору. Після початку широкомасштабної агресії Росії в 2023 р. був прийнятий Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії».

Багато населених пунктів Донеччини постраждали від радянських репресій, голодоморів, депортацій. Назви, які прославляють радянських діячів чи події, які пов'язані з репресіями, є образливими для тих, хто постраждав. Перейменування – частина визнання страждання та відновлення поваги. До того ж Донеччина має дуже різноманітне етнічне, мовне та історичне тло: місцеві назви до радянських змін; народні назви; топоніми, що відображають місцеву природу, географію, культурні особливості. Відновлення або впровадження таких назв сприяє збереженню локальної самобутності.

Цікавий досвід щодо декомунізації тимчасово окупованої Донеччини запропонував український парламент. Наприкінці лютого 2025 р. Верховна Рада прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо зміни найменування місцевих загальних судів». Загалом перейменовано 106 судів як на підконтрольній, так і на окупованій території. Зокрема, змінені назви 8 з 9 районних судів у Донецьку: Будьонівський на Богодухівський, Ворошиловський на Юзівський, Калінінський на Калинівський, Кіровський на Рутченківський, Куйбишевський на Смолянинівський, Ленінський на Олександрівський, Петровський на Вознесенський, Пролетарський на Чумаківський.

Потрібна системна інвентаризація імперських та радянських топонімів у Донецькій області, врахування локальної історії, обґрунтування витрат, погодження з державними органами, внесення до місцевих бюджетів, відновлення автентичних історичних назв або введення нейтральних назв, що відображають географію, культуру, природу.

Отже, кенселінг радянської та російської топонімії в Донеччині є важливим складником національної політики в сфері пам'яті, ідентичності та безпеки. Це не просто символічний жест – це частина реакції на історичні образи, репресії та імперський наратив, який використовується Росією як одна з ліній агресії. Хоч існують практичні виклики (логістика, опір, витрати), вони переважно технічні чи соціальні, і можуть бути подолані через прозорі процедури та участь громади. Перейменування радянських та російських топонімів не означає «видалення історії», але коригування символічного простору так, щоб він служив національ-

ному самоусвідомленню, справедливості та стійкості перед зовнішньою агресією. Донецчина, як прикордонний регіон з високою зоною ризику, має особливо високий рівень необхідності в таких діях.

Сердюченко Юлія

Донецький національний медичний університет

МОВА ПОБУТУ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

The study of the dialect system in Ukraine is an interesting and necessary phenomenon, especially in times when the Russian authorities have been destroying the true Ukrainian history, memory of their own roots, traditions, and language for centuries. This is felt more acutely in the Donetsk region. To this day, in the Ukrainian and Russian spaces, there is a narrative about the Donetsk region as a purely Russian-speaking region. The purpose of this study is to refute the myth of the Russian-speaking Donetsk region following the example of our own kind.

Keywords: Ukrainian language, dialect system, Donetsk region.

Мова – один із головних чинників ідентичності українців, який завжди проявляється, навіть крізь утиски та заборони. Відомо, що у селах Донецчини говорили українською, у містах також можна було зустріти її носіїв або часткових носіїв. Із власних спостережень, жителі нашого краю найбільше послуговуються українською безпосередньо в побуті, коли немає потреби транслювати думки назагал. Виявом використання рідної мови в повсякденні є сталі сполуки слів, фразеологізми, прислів'я, приказки, мовні кліше, слова-паразити тощо, що вживаються на постійній основі й передаються із покоління в покоління. Не варто забувати й про артикуляцію, яка в жителів Донецчини є українською.

На прикладі родини Сердюченків пропонується розглянути особливості говіркової системи Донецчини. Серед поданих лексем наявні як окремі поняття, так і словосполучення й речення, які можна розподілити за такими лексико-семантичними категоріями:

– *приказки, прислів'я*: баба з возу, кобилі легше; бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте; від (од) гріха подалі; вода камінь точить; гаряче – студи, дураче, під носом вітер; гори сарай, гори і хата; де ступне, там і брехне; дурень думкой багатіє; дурне діло нехитре; за дурною головою і ногам нема спокою; за царя Панька; лихе не гине; мертві бджоли не гудуть, а якщо гудуть, то тихо-тихо; на віку, як на широкій ниві; на тобі, небоже, що мені не гоже; нагадай козі смерть; не боїться вовк собаку, та не любить, як вона гавкає; не буди лихо, поки воно тихе; не знав та ще й забув; не кажи «гоп»; не лізь поперед батька в пекло; не мала баба клопоту – купила поросля; не приший кобилі хвіст; ні в тин ні в ворота; поганому поросяті і в Петрівку холодно; свисти, Мάρко, ти дурніший;

у собаки на шії ковбаса не висить; шо (як) не з'їсть, так понадкусиє; язик до Києва доведе; як до Києва рачки; як з гуся вода; як мертвому припарки; як об стінку горохом; якби ковбасі крила – то кращої птиці на світі не було б;

– *фразеологізми*: вилами по воді писано, вилупити беньки, витрішки продавати; все як на духу; голову затуркати (заморочити); дрижики продавати; дурних нема; за шо купила (купив), за те й продаю; забить памороки; заживе, як на собаці; збити з пантелику; кури не клюють; кусуча, як муха в Спасівку; ллє, як із відра; мінять шило на мило; носиться, як дурень зі ступою / як з писаною торбою; обоє рябоє; передати куті меду; у чорта на куличках; хоть до рани прикладай; чорт ногу зломить; щоб і дух не пах; шукать вітра в полі; як горох при дорозі; як з козла молока; як з хреста знятий; як на Маланину свадьбу; як Сидорову козу; як собак нерізаних;

– *цитування*: «Так, так», – сказав бідняк; мерзни, мерзни, вовчий хвіст; не так, а за гроші; трошечки на тебе, трошечки на тата, а хіба ж я, мамо, в тому винувата; Шо це було? Мабуть, НЛО;

– *авторські слова та сталі вислови*: кетозавьорт / кети крутнуть – заснути; кумецало – кум; легше на печінку; планка упала; хвости заносить; як я тебе ненавиджу за твої безстижі сірі очі;

– *медицина*: башню заклонило; глухий, як тетеря; дохтір; льоплі; очухатися; сліпенька; сухе дерево довго скрипить;

– *дія*: б'айки, баїньки; взять (брать) бика за рога; видудлить; вимахати; виняє; відхреститися; відчепитись; вспіти; гепнуть; дістав до ручки; жду, як Бога; задубнути; захекатися; зациклюватися; зиркати; идé; иде; исти; ихати; кинуть під танк; куштувать; нявкати; панькатися; патякати; поздоровкатися; сиділа, як рохля; слóпати; спатоньки хочеться; тинятися; тьопати; тьпать; фиськати; хрюкає; чухати; шастать;

– *кухня*: живіт бурчить – їсти хоче; їстоньки хочеться; їсточки; какарь; келбас; мняско; пиндик; самий цинус; тормозок; хліба ми і вдома поїмо; ходня; цурпеник; чай вокзальний;

– *зачіска*: волосся стирчить; голова, як яечечько; грива; мишачий хвостик; пацьорки; пижик; тебе всю ніч свинки смоктали; тіф; хвоська;

– *побут*: аби не мовчки; в захваті; вічного нема нічого; всю життя; дихать нічим; з переляку; заморився трохи; і кінь не валявся; і не туди і не сюди; йому двері (гайки); клявся і божився; як перед смертю; ясно, шо діло тьомне;

– *тварини та рослини*: капустянка – такса; кутя – цуценя; пацька – поросля; собакевич, собацюра – собака;

– *характеристики*: вредний; дівчачий; затурканий; лінько; маненький; наглючий; не свистить; непереливки; нетерплячка; нікудишній; ох, і верша здорова; ох, ти й підірваний; оце ти маху дав; переляканий; пиндиківий; пиний; пла-

коть, як з гори котиться; ребра світяться; розхристаний; сонько; спокійна, як двері; страх Господній; так (аж) у роті гірко; цирк на дроті; чахлик невмирущий; як возом проїхала; як неприкаяні; як стовпчик;

– *назви*: бандура; біда; брасматік; бубки; будяки; бульки; веломашина; верчик; гикавка; гнидники; дирчик; доріжка; дуйчик; жменя; жужалка; золотуха; зузя; калітка; канагонка; карасі; клунки; колотнеча; кругляшки; куфайка (кухвайка); тремпель; хламидники; чуні;

– *категорії людей*: Василі; котики; сусліки.

Серед запропонованих лексем і зворотів зустрічаються:

– *питальні речення*: А куди тебе дівать, бідолаха? А ми вечерять будем? А що це в лісі здохло? Де його чорти носять? Змерзла, мавпочка? Котик, ти чешеш лапкою животик? Чия б корова мичала? Чуєш? Шо-шо?

– *наказові конструкції*: іди до чорта; не бери дурного в голову; не дригайся, як загусениця; не колотись; не мороч голову; не швиди; ось на покуштуй; тікай; чеши; шуруй;

– *вигуки*: грець із ним (хай йому грець); звиняйте; капець; під три чорти (вибриком); та (так) отож; тю; фух (хух), наївся мух; хай би його чорти забрали; хай Бог милує; хто б сумнівався; чорта з два; щоб ти довго жив;

– *дитячі лічилки*: тю, тю – на кутю, а яйця – на Пасху, а тобі – ковбаску.

Отже, загалом надані лексичні одиниці відповідають вже зафіксованим раніше особливостям говіркової системи Донеччини – степового говору – на рівні фонетики, морфології, синтаксису, лексики, а за тематикою стосуються різних сфер побутового життя.

Єрьомін Микола

Міжрегіональна академія управління персоналом

INTERNATIONAL IMAGE OF DONETSK METRO AS A LINGERING PROBLEM FOR RESEARCHERS AND AN OPPORTUNITY FOR POST-TRUTH DISTORTIONS IN RUSSO-UKRAINIAN WAR

Ukrainian multidisciplinary field notably lacks complex researches about Donetsk Metro, a subway system planned since the 1980's which became symbolic when it comes to unrequited hopes of the whole region. That absence is especially evident when it comes to international image of Ukraine: subways are international objects of interests to assorted hobbyists which makes Donetsk Metro an arguably more mentioned object in foreign and English-language press than it is in Ukrainian one. The fact that despite lacking sources Donetsk subway has Wikipedia articles in 13 different languages is already telling.

The absence of research is filled by several substitutes. Folk history, trivia on the subject and field updates collated by assorted hobbyists such as the digger community is a big part of that substi-

tution, but more crucially and dangerously, populist propaganda from Russian, Russian-affiliated and pro-Russian occupant-sources floods the search engines. While primary reasons for that could be traced to a populist media clichés lingering from the Soviet era, another more practical reason recently uncovered by journalists might be the purely practical use of a half-built Donetsk subway as a base for Shahed drones. As such, the fact that subway preserves its status as a real thing is a crucial cover-up for Russian and pro-Russian military in Donetsk Oblast.

Proper researches and popularization of Donetsk Metro as a fascinating, albeit clearly failed project of Ukrainian industry complex that cannot be repurposed for a real subway have a clear purpose and practical application in dismantling Russian propaganda when it comes to history of Donetsk, but also the brutal reality of the region and the city under the occupation.

Keywords: Donetsk Metro, Propaganda, Cognitive Warfare, Russo-Ukrainian War, Subway Systems.

Donetsk Metro, an unfinished building of a subway in Donetsk has become a symbolic and painful symbol of broken hopes for everyone from Donetsk, something similar to a Tower of Babel. Unrequited hopes of the whole region, gradual dissatisfaction with disparity of industrial complex and actual infrastructure of the cities – Donetsk Metro can serve as a perfect illustration and model for a situation that deemed the region depressive. The hopes of a better transport system in Donetsk were eventually crushed by several different components main of which is just the fact that it is too dangerous and impossible to build a subway system in a mining region, something that initial geological research that became the basis for the project in 1984 either failed to notice or was not sufficiently equipped to.

Ukrainian multidisciplinary field notably lacks complex researches about Donetsk Metro. There are scarce researches and books made in academia that even mention it, let alone make centralized efforts to understand the chronology of the events, what exactly went wrong. In most cases the void is filled by writings of local, national and sometimes international journalists, mixed with the works of enthusiasts. Oftentimes the two intermix and journalists outright use the works of enthusiasts who were actually able to access and assess the skeleton of the unfinished subway system.

The absence of research is especially evident when it comes to international image of Ukraine. Since subways are objects of interests to assorted hobbyists who form vast international communities, Donetsk Metro is arguably a more mentioned object in foreign and English-language press than it is in Ukrainian one. The fact that despite lacking sources Donetsk subway has Wikipedia articles in 13 different languages is already rather telling, but there are assorted pages on the Internet dedicated to Donetsk Metro: plans, news, databases.

As such, it becomes crucial and dangerous that populist propaganda from Russian, Russian-affiliated and pro-Russian occupant sources floods the search engines with updates and mentions on Donetsk's ghost subway. While primary reasons for that could be traced to a populist media clichés lingering from the Soviet era, there is another, more practical, reason. As was recently uncovered by Ukrainian media, Do-

Donetsk subway has a purely practical use of a half-built as a base for Shahed drones in the Russo-Ukrainian War. So, the fact that subway preserves its status as a real thing is a crucial cover-up for Russian and pro-Russian military in Donetsk Oblast.

Proper researches and popularization of Donetsk Metro as a fascinating, albeit clearly failed project of Ukrainian industry complex have a clear purpose. The practical application is not just limited to making fairer observations about the history of Donetsk region, but also has a certain importance as a part of information- and cognitive warfare. The purpose of such warfare is to affect the perception of Ukraine by our strategic partners, so no area could be overlooked and deemed unimportant when it comes to misinformation, mythology and propaganda. It is important to continue dismantling Russian propaganda when it comes to history of Donetsk, but is also just as important to highlight the brutal reality of the region and the city under the occupation.

Наукове видання

ІСТОРІЯ ДОНЕЧЧИНИ: (ПЕРЕ)ОСМИСЛЕННЯ

**Збірник матеріалів
II Всеукраїнської науково-практичної конференції
м. Вінниця, 30 жовтня 2025 р.**

Редактор О. А. Солдатова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 01.12.2025 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 3,83.
Тираж 100 прим. Зам. № 141.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.